

Yläkoulun terveystiedon oppikirjojen kehityskulku sukupuolen moninaisuuden huomioimisessa 2000- luvulla

Sukupuoli oppikirjojen seurustelua ja seksuaalisuutta käsittelevissä aihealueissa

Sara Fagerström

Pro gradu -tutkielma

Kasvatustiede

Kasvatustieteiden laitos

Turun Yliopisto

24.10.2024

Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Kasvatustiede

Tekijä: Sara Fagerström

Otsikko: Yläkoulun terveystiedon oppikirjojen kehityskulku sukupuolen moninaisuuden huomioimisessa 2000-luvulla – Sukupuoli oppikirjojen seurustelua ja seksuaalisuutta käsittelevissä aihealueissa

Ohjaaja: Piia Seppänen

Sivumäärä: 74 sivua

Päivämäärä: 24.10.2024

Tutkielman tavoitteena oli selvittää, onko sukupuolen moninaisuuden representaatio lisääntynyt yläkoulun terveystiedon kirjoissa 2000-luvulla ja onko kirjojen sukupuolikäsitys muuttunut enemmän sukupuolen moninaisuuden huomioonottavaksi. Sukupuolen moninaisuus on tärkeä aihe koulutuksen yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon näkökulmasta. Aiemmasta vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelmasta poiketen vuoden 2014 opetussuunnitelma nimeää perusopetuksen tavoitteeksi lisätä ymmärrystä ja tietoa sukupuolen moninaisuudesta (ks. Opetushallitus, 2004; Opetushallitus, 2016, 18). Suomessa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret voivat huonommin kuin muut nuoret. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen terveyseroa muuhun väestöön on tyypillistä selittää vähemmistöstressiteorialla, jossa heteronormatiivisen yhteiskunnan katsotaan olevan yksi vähemmistöstressin syntyyn vaikuttava tekijä (Jaskari & Keski-Rahkonen, 2021, 1781–1782).

Tutkielmassa sukupuolen moninaisuus on ymmärretty kaikkia ihmisiä koskettavaksi asennoitumis- ja ajattelutavaksi sukupuoleen ja se on teoretisoitu kilpailevaksi diskurssiksi heteronormatiivisuudelle. Tutkimusaineistona toimi neljä eri yläkoulun terveystiedon oppikirjaa, jotka on painettu vuosina 2004, 2008, 2018 ja 2020. Oppikirjoista analysoitiin vain seksuaalisuutta ja seurustelemista käsittelevät aihealueet, koska niiden yhteydessä on tyypillistä käsitellä myös sukupuolta. Aineiston analyysimenetelmää voidaan kuvailla kriittiseksi diskurssianalyysiksi, jossa huomio on kohdistettu valtaa pitävään ja sitä haastavan diskurssiin. Aineiston analyysin tueksi kehitin määritelmän, jolla sukupuolen moninaisuuden näkymistä oppimateriaalista on mahdollista arvioida selkeästi.

Tutkimustulosten mukaan sukupuolen moninaisuuden representaatio ei ole johdonmukaisesti lisääntynyt terveystiedon oppikirjoissa 2000-luvulla. Myöskään oppikirjojen sukupuolikäsityksen ei voida katsoa muuttuneen sukupuolen moninaisuuden huomioonottavammaksi 2000-luvulla. Kaikissa oppikirjoissa mainittiin sukupuolen fyysisyyden lisäksi sukupuolen sosiaalisuus, kokemuksellisuus tai psyykkisyys. Tästä huolimatta sukupuoli ja sukupuolen moninaisuus jäivät osassa oppikirjoja hälyttävän laiminlyödyiksi aiheiksi. Tutkimustulokset herättävän huolen ja kysymyksen siitä, toteutuuko opetussuunnitelmassa mainittu perusopetuksen tehtävä käytännössä ja jos toteutuu, niin miten.

Avainsanat: sukupuolen moninaisuus, sukupuoli, sukupuolikäsitys, sukupuolidiskurssi, heteronormatiivisuus, oppimateriaalitutkimus, oppikirjat, peruskoulu, yläkoulu, representaatio, terveystieto

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
2	Sukupuoli	7
2.1	Sukupuoli ja sosialisatio	8
2.2	Sukupuoliskeemateoria	9
3	Heteronormatiivisuus	11
3.1	Heteronormatiivisuus koulussa	13
3.2	Heteronormatiivisen ja sukupuolistereotyyppisen ajattelun läpitukenkuuus opettajanäkökulmasta	14
3.3	Heteronormatiivisuus oppimateriaalissa	15
4	Sukupuolen moninaisuus	17
4.1	Perusopetuksen opetussuunnitelmat: sukupuolen moninaisuus ja terveystiedon oppiaine	18
4.2	Sukupuolen moninaisuus ja sen representaatio oppimateriaalikontekstissa	20
5	Tutkimuksen toteutus	23
5.1	Tutkimuskysymykset	23
5.2	Tutkielman tieteenfilosofinen lähtökohta	23
5.3	Tutkielman aineisto	24
5.4	Kriittinen diskurssianalyysi analyysimenetelmänä	25
6	Oppikirjojen analyysi	27
6.1	Terveyden portaat: Terveystietoa luokille 7–9 (2004)	27
6.2	Terveyden portaat (2004) kuvitus	30
6.3	Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008)	35
6.4	Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) kuvitus	39
6.5	Vire (2018)	43
6.6	Vire (2018) kuvitus	46
6.7	Lähde (2020)	52
6.8	Lähde (2020) kuvitus	55

7 Tulokset	60
8 Pohdinta	63
8.1 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys	63
8.2 Aiheen jatkotutkimus	64
8.3 Oppikirja-analyysien anti oppimateriaalien tekijöille	65
8.4 Lopuksi	66
Lähteet	68

1 Johdanto

Perusopetuksen yhtenä tehtävänä on antaa tietoa ja lisätä ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta (Opetushallitus, 2016, 18). Sukupuolen moninaisuus voidaan määritellä monin eri tavoin, eikä se ole toistaiseksi saavuttanut vakiintunutta määritelmää. Useissa lähteissä kuitenkin ilmenee, ettei sukupuolen moninaisuus koske vain sukupuolivähemmistöjä, vaan myös sukupuolienemmistöjen edustajia (ks. American Psychological Association, 2015, 20; Sosiaali- ja terveysministeriö, 2015, 7; Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, ei pvm.; Seta ry, ei pvm.). Sukupuolen moninaisuuden voikin ajatella koskevan kaikkia ihmisiä sukupuoli-identiteetistä riippumatta.

Tässä pro gradu -tutkielmassa on kiinnostuttu ennen kaikkea sukupuolen moninaisuuden representaatiosta ja siitä millä tavoin sen on mahdollisesti muuttunut 2000-luvulla koulumaailman kontekstissa. Tutkielman aineistona toimii seurusteluun ja seksuaalisuuteen liittyvät kappaleet valikoiduissa yläkoulun terveystiedon oppikirjoissa. Tutkielmassa on haluttu keskittyä juuri peruskouluissa käytettäviin oppikirjoihin, koska peruskoulu tavoittaa hyvin merkittävän osan jokaisesta ikäluokasta. Aineisto on analysoitu kriittisellä diskurssianalyttisellä otteella ja tutkimuksen teoreettinen viitekehys muodostuu heteronormatiivisuuden käsitteestä ja sukupuoliskeemateoriasta.

Aiheen valintaa, rajausta ja sen tutkimisen tarvetta voidaan perustella sillä, että koululaitokset ovat monin tavoin merkityksellisiä ympäristöjä mitä tulee lasten ja nuorten kehitykseen (ks. esim. Eccles & Roeser, 2011). Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden teemojen sisällyttämisen oppiaineisiin on havaittu lisäävän turvallisuuden tunnetta kouluissa niin sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla nuorilla kuin muillakin nuorilla (Russell, Kostroski, McGuire, Laub & Manke, 2006). Suomessa erot sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten ja muiden nuorten terveydentilassa ovat merkittävät. Näihin vähemmistöihin kuuluvat nuoret kokevat muita nuoria harvemmin kuuluvansa osaksi jotakin yhteisöä, kuten koulu yhteisöä, ja he myös kokivat kouluympäristön muita nuoria useammin turvattomaksi (Jokela, Luopa, Hyvärinen, Ruuska, Martelin & Klemetti, 2020, 27–28.)

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (Opetushallitus, 2016, 15) linjataan, että jokainen oppilas on ainutlaatuinen ja arvokas ja että oppilaiden kokemukset osallisuudesta,

kuulluksi ja arvostetuksi tulemisesta ovat olennaisia täyteen mittaansa kasvamisen kannalta. Tästä näkökulmasta kaikkien oppilaiden huomioon ottaminen koulussa, myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien, on korvaamatonta. Tämän vuoksi on tärkeää tarkastella, miten ja millä tavoin sukupuolen moninaisuus näkyy ja varsinkin koulumaailmassa, jossa suurin osa suomalaisista lapsista ja nuorista on mukana. Tutkimuksen tarvetta lisää myös suomalaisten sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten terveydellinen tilanne, joka vaikuttaa muun muassa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta kestävämmältä.

2 Sukupuoli

Sukupuoli nykymerkityksessään itsenäisenä ja määrävänä toimijana on verrattain uusi asia. Sukupuolen ajateltiin pitkään olevan välttämättömyys seksuaalisuudelle ja edelleen sukupuolen merkitys kietoutuu seksuaalisuuteen, vaikkei yhtä voimakkaasti kuin aiemmin (Vilka, 2010, 44.) Tätä nykyä sukupuolentutkimuksen kentällä vallitsee verrattain laaja yhteisymmärrys sukupuolen sekä seksuaalisuuden historiallisuudesta eli siitä, että käsitykset niistä muuttuvat ajan ja paikan mukaan (Rossi, 2012, 23).

Sukupuoli voidaan ymmärtää rooliksi, jolloin fyysinen (sex) sukupuoli erotetaan sosiaalisesta (gender) sukupuolesta (Ojala, Palmu & Saarinen, 2009, 17.). Fyysisestä sukupuolesta voidaan myös käyttää termiä biologinen sukupuoli. Biologisen sukupuolen voidaan katsoa muodostuvan geneettisestä, anatomisesta ja hormonaalisesta sukupuolesta (Vilka, 2010, 17). Anatomisella sukupuolella voidaan katsoa olevan voimakas asema ihmisten sukupuolen määrittelyssä, koska ihmisten sukupuoli määritellään usein ulkoisten genitaalien perusteella. Kun ihminen syntyy, hänen genitaaliansa, jotka tulkitaan joko naisen tai miehen genitaaleiksi, ajatellaan vastaavan täysin hänen sisäisiä sukupuolielimiään sekä ennustavan ja ilmaisevan totuuden hänen sukupuolestaan myös hänen itsensä mielestä (Karkazis, 2008, 95.)

Biologisesti olennaisin tapa suhtautua sukupuoleen on sukusoluihin perustuva lisääntymisbiologinen näkökulma, joka on vain yksi näkökulma sukupuoleen. Lisääntymisbiologisessa näkökulmassa biologisen sukupuolen määrittely perustuu yksinkertaisesti sukusolujen rakenteellisiin eroihin. Koska eläimillä tunnetaan vain kahdenlaisia hedelmällisiä sukusoluja, tyypillinen lisääntymisbiologinen sukupuoli on dikotominen. Sukusoluja tuottamaton yksilö määritellään tästä lähestymistavasta käsin täysin sukupuolettomaksi (Komonen, 2020, 48.) Biologisesti olennaisinta tapaa suhtautua sukupuoleen on olennaista käsitellä tässä yhteydessä, koska biologisesta suhtautumisesta sukupuoleen yritetään usein johtaa biologian kenttää laajempaa, ”oikeanlaista” suhtautumista sukupuoleen. Tällainen lisääntymisbiologisesti olennaisin suhtautuminen sukupuoleen kuulostaa kuitenkin toimimattomalta ja jopa loukkaavalta, jos sitä ajatellaan sovellettavaksi ihmisiin. Biologisesta suhtautumisesta sukupuoleen on tärkeä ymmärtää, että sukupuolen määrittely on sellainen kuin se on, koska tapa on biologian tieteenalan näkökulmasta olennaisin. Muun muassa Rossi (2012, 24) on kyseenalaistanut, miksi biologiaa olisi

aiheellista pitää ainoana ihmisten toimintaa määrittävä tekijänä, sikäli kun biologia käsitteellistyneenä diskurssina ei pysty onnistuneesti kuvaamaan luonnon tilaa objektiivisesti.

Kun sukupuoli jaetaan fyysiseen ja sosiaaliseen on tyypillistä ajatella, että sosiaalinen sukupuoli ja sen mukainen käyttäytyminen on tulosta yhteiskuntaan ja sen sukupuolijärjestelmän mukautumisesta (Ojala, ym., 2009, 17). Sosiaalisella sukupuolella viitataan persoonallisiin, kokemuksellisiin, juridisiin, kulttuurillisiin ja sosiaalisiin sukupuolen ominaisuuksiin. Sosiaalinen sukupuoli on muuttuva, yksilöllinen, valikoitu ja tuotettu ja se muodostuu myös käyttäytymisen ominaisuuksista (Vilka, 2010, 18.) Nissinen (2011, 14–15) jakaa sosiaaliseen sukupuoleen liittyvän sukupuoli-identiteetin kaksitasoiseksi ilmiöksi, jonka molempiin tasoihin vuorovaikutus ympäristön kanssa vaikuttaa. Toista tasoa hän kutsuu persoonalliseksi identiteetiksi, jolla viitataan yksilön kokemukseen ja ymmärrykseen omasta sukupuolesta ja toista tasoa sosiaaliseksi identiteetiksi, mikä sisältää kokemukset kuuluvuudesta johonkin ryhmään.

2.1 Sukupuoli ja sosialisatio

Sukupuolijärjestelmä on perushierarkia, jonka mukaan soziaalistumme ja elämme yhteiskunnassa ja joka vaikuttaa siihen, miten kohtaamme toiset ihmiset (Vilka, 2010, 46). Sosialisatio sukupuolijärjestelmään alkaa varsin varhain. Sukupuoli, johon ihminen on genitaaliensa perusteella määritelty tuo mukanaan niihin yhdistetyn sosiaalisen sukupuolen odotukset ja nämä odotukset näkyvät lähes jokaisella elämän osa-alueella (Karkazis, 2008, 95). Tyypillisen ulkoisten genitaalien jaon mukaisesti sukupuoli opitaan kaksijakoisena joko/tai-käsitteenä ja se on yksi ensimmäisistä sosiaalisista käsitteistä, joita lapset oppivat (Nissinen, 2011, 25). Varhainen sukupuolikäsitteen omaksuminen näkyy lasten käytöksessä samoin kuin sosiaalisen sukupuolen odotusten vaikutus. Jo ennen kouluikää lapsilla on sukupuolittuneet ihmissuhdetavoitteet ja sukupuolittunut vuorovaikutus. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten aikuisten vastustaminen on pojille keino hankkia vertaisten hyväksyntää, toisin kuin tytöille (Butler, 2014, 24.)

Sosialisatio sukupuolijärjestelmään ei kuitenkaan kosketa vain pienten lasten elämää. Sukupuoli toimii edelleen hyvänä koulutustason ja koulutussaavutusten ennustajana, suosien tyttöjä poikien sijaan (Furlong & Cartmel, 2007, 30.) Syitä miksi näin on, on haettu biologista eroista biologisten sukupuolien välillä. Poikien heikompi koulumenestys yläasteella ei kuitenkaan ole näillä näkymin selitettävissä murrosiän ajoittumisella (Suutela, ym., 2022, 6).

Myös ilmiön, jossa naiset ovat koulutuksellisia voittajia miesten sijaan, on verrattain uusi, minkä voi tulkita heikentävän biologisten selitysten mahdollisuutta. Vasta 1980-luvun kiepeillä naiset alkoivat ohittaa miesten aseman koulutuksellisina voittajina muuttuneiden työmarkkinoiden takia ja on pidettävä todennäköisenä, että tämä vaikutti lopulta muuttuneiden asenteiden kautta myös sukupuolten sosialisatioon (Furlong & Cartmel, 2007, 31). Sukupuolten sosialisatioon ja sosiaalisen sukupuolen mukana tulevien odotusten muuttuminen vaikuttaa selittävän parhaiten muutoksen sukupuolten koulutuskehityksissä myös meillä Suomessa. Suomessa naiset ja tytöt ovat nykyisin niin kutsuttuja koulutuksellisia voittajia (ks. esim. Pöysä & Kupiainen, 2018; Tilastokeskus, 2021a; Opetushallitus, 2021) ja muutos sukupuolten koulutuskehityskulkuihin tyttöjen ja naisten eduksi voidaan myös Suomessa ajoittaa 1980-luvulle. Vuodesta 1988 lähtien suomalaiset naiset ovat suorittaneet miehiä enemmän perusasteen jälkeistä koulutusta (Tilastokeskus, 2021b).

Biologisista syytä siihen, miksi sukupuoli ennustaa koulutustasoa ja koulutussaavutuksia ei siis toistaiseksi vielä tunneta. Sosialisatioon merkityksen huomioon ottaminen on kuitenkin osoittautunut hyödylliseksi, kun sukupuolittuneita eroja motivaationaalisissa lähestymistavoissa on pyritty ymmärtää. Sukupuolten välillä on havaittavissa eroja esimerkiksi akateemisen motivaation suhteen ja tyttöjen sukupuolittuneiden ihmissuhdetavoitteiden, kuten toisten miellyttämisen, on nähty auttavan tyttöjä omaksumaan koulun vaatimukset poikia paremmin. (Butler, 2014, 32.)

2.2 Sukupuoliskeemateoria

Sukupuoliskeemateoria ehdottaa, että niin kutsuttu sukupuolijaottelu tai kategorisointi juontuu ainakin osittain yleisestä valmiudesta käsitellä tietoa sukupuoliin liitettyjen mielenyhtymien, jotka muodostavat sukupuoliskeemat, pohjalta. Tämän lisäksi ihmiset, joiden minäkäsitys on kaksijakoisen sukupuolijaottelun mukainen eli sukupuolistereotyyppinen vaikuttaisivat olevan muita valmiimpia käsittelemään tietoa sukupuoliskeemojen kautta (Bem, 1981, 354.) Skeemat voidaan ymmärtää muistirakenteina, joita yksilöt käyttävät tiedon organisoimiseen ja kognitiivisten prosessien ja käyttäytymisen ohjaamiseen. Skeemat auttavat ihmisiä maailman tulkinnassa ja ennustamisessa (Michalak, 2019.) Se miksi sukupuolen jaottelu mieheen ja naiseen on ollut niin pysyvää, selittyisi Bem (1981) sukupuoliskeemateorialla sillä, että ihmisten aivot ovat alttiita yksinkertaiselle kategorisoinnille, varsinkin mikäli minäkäsitys sulautetaan osaksi tätä kategorisointia. Vilkan (2010, 45) mukaan minäkäsityksen

sulauttaminen kaksijakoiseen sukupuolijärjestelmään on tavoitteellisen ja määrätietoisen sosiaalistamisprosessin toivottu lopputulos.

Skeemoja ei tule ymmärtää huonoiksi asioiksi, vaan ne voi nähdä osana inhimillisyyttä, eikä niistä tarvitse sen takia yrittää luopua. Rossin (2015, 86) mukaan poliittisesti mielekäs kysymys skeemojen kohdalla liittyy ennen kaikkea siihen, milloin representaatioiden kautta välittyvä tyypittely muuttuu stereotyyppitelyksi. On eri asia luokitella ihmiset yksinkertaisesti miehiin ja naisiin kuin se, että odottaa naisten ja miesten olevan tietynlaisia luokittelun pohjalta. Tainion, Palmun & Ikävalkon (2010) mukaan elämämme yhteiskunnassa, jossa sukupuoli on yksi tärkeimmistä ihmisistä luokittelevista ja tyypittelevistä ominaisuuksista ja jonka epäselvyys aiheuttaa meille epämukavuutta. Tämä epämukavuus saa heidän mukaansa usein ihmiset korostamaan sukupuoltaan, jotta sukupuoli ei jäisi muille epäselvyydeksi. Kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän kohdalla on siis huomiolle pantavaa, että ihmisiä ensinnäkin kannustetaan omaksumaan tietynlainen sukupuoli-identiteetti ja että tällainen yksinkertainen sukupuoliluokittelu myös kävisi luokitteluun taipuvaisilta ihmisailoilta verrattain luonnollisesti. Näiden tietojen valossa on aiheellista kyseenalaistaa, olisiko ihmisten minäkäsitys usein niin sukupuolistereotyyppinen tai kaksijakoiseen sukupuolikäsitykseen mukautuva kuin se nykyisissä yhteiskunnissa on ilman yhteiskunnassa eteenpäin välittyviä sukupuoliskeemoja.

Yhteiskunnassa eteenpäin välittyvien sukupuoliskeemojen, jotka pitävät sisällään homogenisoivia mielenyhtymiä siitä minkälaisia naiset ja miehet ovat, voi nähdä liittyvän heteronormatiivisuuteen. Heteronormatiiviseen ajatteluun kuuluu ajatus siitä, että on olemassa vain kaksi luonnollista sukupuolta, mies ja nainen. Mieheys yhdistetään maskuliinisuuteen ja naiseus feminiinisuuteen ja tämän lisäksi heteronormatiiviseen ajatteluun kuuluu normatiivinen oletus, että kaikki ihmiset ovat heteroseksuaaleja (Brunila, 2009, 78.) Heteronormatiivisuus ei siis liity nimenomaisesti vain seksuaalisuuteen, vaan se pitää sisällään myös käsityksiä ja olettamuksia naiseudesta ja mieheydestä sekä niiden erilaisuudesta keskenään. Kun siis sukupuoli opitaan ehdottoman kahtiajakautuneena ja kaikkien ihmisten ajatellaan olevan yksiselitteisesti joko miehiä tai naisia ja miesten ja naisten ajatellaan olevan tietynlaisia, on käsitys sukupuolista heteronormatiivinen.

3 Heteronormatiivisuus

Heteronormatiivisuudella tarkoitetaan ilmiötä, jossa heteroseksuaalisuus on normalisoitunut ja naturalisoitunut ainoaksi hyväksytyksi seksuaalisuudeksi lukuisten erilaisten käytäntöjen kautta. Heteronormatiivisuuden käsite yhdistetään usein queer-tutkimukseen ja täten käsite yhdistetään myös yrityksiin kumota heteronormatiivisuus, jotta tilaa ja näkyvyyttä queer-identiteeteille ja queer-toiminnalle löytyisi. Heteronormatiivisuus on ollut tärkeä avainkäsite seksuaalisuuden maantieteellisissä tutkimuksissa (eng. geographies of sexuality), joissa käsite on noussut esille erilaisten tilojen, kuten koulun, julkisen tilan ja kodin kohdalla. (Bell, 2009.)

Sosiaalisen tai pikemminkin heteronormatiivisen paineen voi tulkita olevan kova, mitä tulee kaksijakoinen joko/tai sukupuolijärjestelmän omaksumiseen. Esimerkiksi Opetus- ja kulttuuriministeriön (2010, 56) segregaaation lieventämistyöryhmän loppuraportissa todetaan, että heteronormatiivisuuden kyseenalaistavilla lapsilla ja nuorilla on suurempi todennäköisyys jäädä ulkopuoliseksi ja päätyä koulukiusatuiksi samoin kuin ei-heteronormatiivisella koulun henkilökunnallakin on suurempi riski joutua syrjityiksi ei-heteronormatiivisuutensa vuoksi. Baltes-Löhrin (2018a, 21) mukaan kaikki mikä ei mahdu edelleen dominoivan heteronormatiivisen diskurssin sisälle tulkitaan erilaisuudeksi, muunnelmaksi, poikkeavaksi tai vääräksi. Tämä hänen mukaansa johtaa siihen, että yksilöt, jotka eivät yksiselitteisesti edusta vain naista tai miestä eli he eivät noudata sukupuolen totuttua kaksijakomallia, joutuvat heteronormatiivisesta diskurssista kumpuavan epäilyksen tai jopa halveksunnan kohteeksi. Kyseistä ilmiötä ei tule pitää uutena, vaan se tulee nähdä jatkumona menneistä ajoista. 1940-luvulla loppupuolella huoli sukupuolista, joiden katsottiin heteronormatiivisen ajattelun mukaan olevan ristiriidassa sukupuolielinten, sukurauhasten ja sukupuoliroolikäyttäytymisen suhteen kohosi ja tällaisten sukupuolien edustajien pelättiin aiheuttavan sosiaalista häiriötä (Karkazis, 2008, 47). Näitä heteronormatiivisen diskurssin ulkopuolella olevia sukupuolia on tyypillisesti leimattu seksuaalisiksi ja niiden nähdään olevan yhteydessä homoseksuaalisuuteen, vaikka se ei välttämättä vastaa näiden sukupuolten edustajien todellisuutta (Baltes-Löhr, 2018a, 21). Myös Suomessa voidaan katsoa tapahtuneen poikkeavaksi pidettyjen sukupuolten leimaamista seksuaalisiksi. Suomessa transsukupuolisuutta kutsuttiin pitkään virheellisesti transseksuaalisuudeksi ja intersukupuolisuutta interseksuaalisuudeksi (Nissinen, 2011, 13–14).

Heteronormatiivisuutta voidaan lähestyä kahdella eri tavalla empiirisessä tutkimuksessa. Ensimmäisessä lähestymistavassa heteronormatiivisuus nähdään yhteiskunnallisena hierarkkisen järjestelmän, joka antaa etuoikeuksia ja sanktioi ihmisiä sen perusteella, noudattavatko nämä yhteiskunnallista arvojärjestelmää (eng. societal value system). Tämä lähestymistapa keskittyy siihen, miten heteroseksuaalisuus nähdään luonnollisena ja kyseenalaistamattomana yhteiskunnan eri tasoilla ja miten yhteiskunnan nähdään organisoituvan heteroseksuaalisuuden pohjalta. Lähestymistavan tarkoitus on selvittää, miten heteronormatiivisuus vaikuttaa näkemyksiimme sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ja miten näkemyksemme sukupuolesta ja seksuaalisuudesta vaikuttavat vuorostaan heteronormatiivisuuteen. Toinen lähestymistapa on ensimmäistä laaja-alaisempi ja ottaa huomioon myös ihmisten kyvyn ja halun järjestää elämänsä. Laaja-alaisempi lähestymistapa heteronormatiivisuuteen pitää sisällään melko muuttumattomia käsityksiä hetero- ja homoseksuaalisista elämäntavoista ja siksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen, joiden ajatellaan elävän heteroseksuaalisesti, nähdään toistavan heteronormatiivisuuden valtarakennelmaa. Tämän laaja-alaisemman ja muuttumattomia käsityksiä sisältävän lähestymistavan käyttö voi syyllistää tarpeettomasti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä, jotka elävät ”heteromaisesti” esimerkiksi menemällä naimisiin tai hankkimalla lapsia. (Herz & Johansson, 2015, 1013–1014).

Tässä tutkimuksessa heteronormatiivisuutta lähestytään ensimmäisen kuvatus lähestymistavan mukaan. Heteronormatiivisuuden oletetaan muodostavan yhteiskunnallisen hierarkkisen järjestelmän, joka eriarvoistaa ihmisiä seksuaalisuuden ja sukupuolen ilmaisun perusteella. Aineistona toimivat terveystiedon oppikirjat edustavat eräänlaista yhteiskunnallista tasoa, jonka vuoksi ensimmäisen lähestymistavan mukainen keskittyminen siihen, miten heteroseksuaalisuus nähdään luonnollisena ja kyseenalaistamattomana yhteiskunnan eri tasoilla, on olennaista. Ensimmäinen lähestymistavan mukaisessa oppimateriaalianalyysissä on mahdollista kiinnittää huomiota siihen, miten hierarkkinen järjestelmä tulee esiin oppimateriaaleissa ja mitkä ovat esimerkiksi niitä etuoikeuksia, joita heteronormatiivinen hierarkia luo. Yhtenä esimerkkinä tällaisesti etuoikeudesta voisi olla asioiden, kuten ehkäisyn, opettaminen lähinnä tai vain heteronäkökulmasta. Kun tyypillisen miehen ja naisen mallina on oppimateriaalissa heteroseksuaalinen mies ja nainen, muunlaiset ihmiset asetetaan vaivihkaa toisarvoisiksi. Huonossa tapauksessa heteronormatiivisuus oppimateriaalissa voi siis näkyä esimerkiksi siten, että oppimateriaalin seksuaalikasvatus on

riittämätöntä ei-heteroseksistä kiinnostuneille, mikä epäilemättä asettaa ihmiset eriarvoiseen asemaan heteronormatiivisen hierarkiajärjestelmän mukaisesti.

3.1 Heteronormatiivisuus koulussa

Heteronormatiivisuus heijastuu instituutioihin, rakenteisiin, ihmissuhteisiin ja käytäntöihin (Lehtonen, 2003, 32), jonka vuoksi heteronormatiivisuutta on myös koulussa.

Heteronormatiivisuus kouluissa voi olla niinkin suoraa ja näkyvää kuin homofobinen nimittely tai sitten se voi olla suhteellisen hienovaraista kaiken läpäisseen heteronormatiivisen diskurssin ansiosta (Wilkinson & Pearson, 2009, 542). Chesir-Teran (2003) on käsitellyt, miten heteroseksismi voi näkyä kouluissa fyysis-arkkitehtonisesti, ohjelmapoliittisesti, ylipersonallisesti ja sosiaalisesti. Heteroseksismillä hän tarkoitti prosessia, joka juontuu näkemyksestä, jonka mukaan heteroseksuaalisuus ja heteroseksuaalinen valta ja etuoikeus on normi ja ihanne ja joka tämän vuoksi suosii heteroseksuaalisuutta homoseksuaalisuuteen verrattuna. Hänen mukaansa koulujen heteroseksistisyyteen eli siihen missä määrin koulut suosivat heteroseksuaalisuutta homoseksuaalisuuteen verrattu vaikuttaa esimerkiksi koulujen tilaratkaisut, koulun seinillä olevat julisteet, seksuaalikasvatuksen sisältö, julkisesti sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön kuuluvien opettajien ja oppilaiden määrä sekä koulujen omat perinteet siinä, mikä on normaalia ja hyväksyttävää saman sekä vastakkaisen sukupuolen edustajan kesken. Heteroseksismin voi ajatella olevan heteronormatiivisuuden taustalla tai luovan heteronormatiivisuutta eli heteroseksistinen koulu on myös heteronormatiivinen koulu.

Heteronormatiivisuus koulussa ei kuitenkaan liity vain heteroseksuaalisuuden suosimiseen, vaan myös oletus kahdesta luonnollisesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta, joiden edustajat ovat tietynlaisia, liittyy koulujen heteronormatiivisuuteen. Tuotettaessa tietynlaista kuvaa sukupuolen edustajista voidaan puhua sukupuolikategorisoinnista, josta seuraa luonnollistumista, yleistämistä ja relationaalisuutta. Relationaalisuus sokeuttaa vertailemaan vain kahta kategoriaa esimerkiksi tyttöjä ja poikia sekä lisää dikotomiaa näiden välillä. Luonnollistuminen puolestaan pyrkii palauttamaan kategorisoinnin kautta tuotetut erot oletettuihin biologisiin eroihin ja yleistys pyrkii lisäämään heterogeenisyyttä saman kategorian sisällä (Lahelma, 2009, 139–140.) Muun muassa Palmu (2003, 188) havaitsi tutkimuksessaan, että koulun käytännöissä ja arjessa sukupuoli näyttäytyi usein dikotomisena tyttöjen ja poikien välille tehtyjen erontekojen kautta. Myös Lehtonen (2003, 240) teki saman havainnon sukupuolen dikotomisesta jakautumisesta koulussa omassa tutkimuksessaan nostamalla esiin, että sukupuolet asetetaan dikotomisesti vastakkaisiksi toisilleen esimerkiksi

jaottelemalla tilat ja opetusryhmät sukupuolen mukaan. Sukupuolen dikotomisuus kouluissa näyttäisikin pitkälti syntyvän erilaisten erontekojen kautta, joista osa on huomaamattomampia kuin toiset. Naisten ja miesten toimijuudesta maalataan muun muassa erilainen kuva koulun teksteissä (Palmu, 2003, 187) ja eroja kahden sukupuolen välillä korostetaan samalla kun kuvaa sukupuolen sisäisestä yhtenäisyydestä luodaan (Lehtonen, 2003, 240–241). Tällaiset käytännöt, jotka vahvistavat dikotomista käsitystä sukupuolesta ja ylläpitävät sukupuolistereotyyppioita, saattavat lipua ohi huomaamattomammin kuin opetusryhmien jako sukupuolen mukaan, mutta se ei tee niistä merkityksettömiä. Kaksinapainen sukupuoli, jonka toisessa päässä on miehinen miehuus ja toisessa naisellinen naiseus, mukailee heteronormatiivisen ajattelutavan käsitystä kahdesta luonnollisesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta.

3.2 Heteronormatiivisen ja sukupuolistereotyyppisen ajattelun läpitukennevuus opettajanäkökulmasta

Valtioneuvoston hanke (ks. Pöysä & Kupiainen, 2018), jossa pyrittiin selittämään, mitkä tekijät selittävät tyttöjen ja poikien välisiä eroja oppimismotivaatiossa, oppimisasenteessa ja osaamisessa on koulujen heteronormatiivisuuden kannalta mielenkiintoinen. Hanketta varten haastateltiin opettajia kouluissa, jossa osaamiseroa tyttöjen ja poikien välillä ei ollut aiemmissa tutkimuksissa havaittu. Haastateltavat opettajat korostivat haastatteluissa oppilaiden kohtaamista ensisijaisesti yksilöinä, eikä tietyn sukupuolen edustajina. Opettajat kokivat, että koulu on tasa-arvoinen paikka oppilaille, vaikka he toivat myös esille, että tiedostamattomat sukupuolistereotyyppiset ajatukset saattavat ohjata heidän toimintaansa. Opettajat mielsivät sukupuolistereotyyppisten käsitysten ja sukupuolittuneiden odotusten kumpuavan perinteistä ja koulun ulkopuolelta ja ne koettiin rasitteina, mutta niiden tiedostamisesta ajateltiin olevan myös hyötyä, koska tiedostamisen kautta ne voitaisiin jättää omaan arvoonsa. Opettajat pystyivät nimeämään koulussa näkyviä sukupuolittuneita odotuksia ja stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolieroista, vaikka he korostivat tärkeyttä kohdata oppilas yksilönä. Haastateltavana olleet opettajat uskoivat, että ainoa stereotyyppinen ajattelumalli, joka ohjaili heidän ajatteluaan ja toimintaansa oli se, minkä sukupuolen oppilailta he pyysivät apua missäkin asiassa. (Pöysä & Pesu, 2018, 56–61).

Hankkeen opettajahaastattelut tuovat hyvin esille, etteivät opettajat tee työtään ilman, että ympäröivä kulttuuri ja yhteiskunta vaikuttaisi heihin. Haastattelut tuovat ilmi myös sen, miten yksilön voi olla vaikea irrottautua stereotyyppioista ja sen mukana myös

heteronormatiivisuudesta, koska yksilöt sosialisoidaan näihin. Haastatellut opettajat tietävät sukupuolistereotypiat ja pitävät myös mahdollisena, että stereotyyppiset ajatukset ohjaavat heidän toimintaansa, vaikka he eivät kannata sukupuolistereotyyppien pohjalta toimimista. Kaikesta huolimatta he pitävät koulua tasa-arvoisena paikkana kaikille oppilaille ja sysäävät sukupuolistereotyyppien ja sukupuoli-odotusten alkuperän menneisyyteen ja koulujen ulkopuolelle ikään kuin nykykouluissa näitä ei enää vahvistettaisi, vaikka esimerkiksi Chesir-Teran (2003), Palmu (2003) ja Lehtonen (2003) huomasivat koulujen myös itse vahvistavan sukupuolistereotyyppioita ja sukupuoli-odotuksia eri keinoin. Myös Lahelman (2009, 139) mukaan kouluissa esiintyy sukupuolikategorisointia, vaikka opettajat kiistäisivät kategorisen sukupuolieron ja painottaisivat vaihtelua eli heterogeneettisyyttä saman sukupuolen edustajien kesken.

Riippumatta vaikeudesta irrottautua kokonaan heteronormatiivisesta ajattelusta ja toiminnasta, on huomattava, että siinä missä opettajat voivat edistää heteronormatiivisuutta, he voivat myös kyseenalaistaa sitä. Lehtonen (2003, 74) esittää, että opettajat voivat kyseenalaistaa heteronormatiivisuutta esimerkiksi heteronormatiivisuutta kyseenalaistavilla keskusteluilla, teksteillä ja tehtävillä. Sukupuolitietoinen lähestymistapa, jossa sukupuolten erojen ajatellaan kumpuavan ennen kaikkea kulttuurista ja sukupuolten erilainen kohtelu ja arvostaminen tiedostetaan ja sitä pyritään aktiivisesti muuttamaan, on yksi keino purkaa sukupuolistereotyyppioita (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2010, 56–57). Jauhiainen (2009, 128) tuo esille, ettei sukupuolineutraalius, jota usein pidetään vastakkaisena sukupuolitietoisuudelle, ole tehokas keino poistaa tai estää sukupuolistereotyyppioita tai sukupuolikategorisointiin perustuvaa kohtelua, vaan se päinvastoin saattaa ylläpitää sukupuolistereotyyppioita ja maskuliinisuuden arvostamista feministisyyden yli. Tästä näkökulmasta käsin harhainen käsitys koulusta tasa-arvoisena paikkana kaikille (ks. esim. Jokela, ym., 2020; Salmela-Aro, 2017) ja nihkeys myöntää koulussa tapahtuva sukupuolikategorisointi eivät näyttäytyä hedelmällisinä tapoina, joilla opettajat voivat edistää oppilaiden yhdenvertaista kohtelua kouluissa.

3.3 Heteronormatiivisuus oppimateriaalissa

Suomessa on tehty aikaisempaa tutkimusta oppimateriaalien heteronormatiivisuudesta, vaikkei kovinkaan runsaasti, jos opinnäytetyöt jätetään huomioimatta. Nummen (2022, 50) tarkastellessa seksuaalista häirintää käsitteleviä video-oppimateriaaleja hän huomasi niiden monin osin korostavan sukupuolistereotyyppisesti maskuliinisten ja feminiinisten hahmojen

vastakohtaisuuksia sekä ilmentävän heteronormatiivisuutta ja kaksijakoista sukupuolikäsitystä. Oppilaanohjauksen oppimateriaaleista huomattiin, että vaikka ne pitivät uravalintoihin vaikuttavia sukupuolistereotypioita ongelmallisina, ne eivät aseta kyseenalaisiksi sukupuolten oletettuja eroja tai pyri kritisoimaan oletusta sukupuolten sisäisestä homogeenisuudesta (Tainio & Teräs, 2010, 92).

Palmun (2003, 187) tutkiessa yläasteen äidinkielen kirjoja, hän huomasi äidinkielen oppikirjojen tuottavan tietynlaista kuvaa miehistä ja naisista. Hänen mukaansa äidinkielen oppikirjat tuottivat ensinnäkin jäykkiä kuvauksia sukupuolista ja niiden edustajista, mutta ne myös pistivät maskuliinisen kielen ja toimijuuden feminiinisen kielen ja toimijuuden ylitse. Tainion ja Teräksen (2010, 55) selvityksessä tehtiin samansuuntaisia löytöjä äidinkielen oppimateriaaleista, kun maskuliinisiin henkilöihin viittaavia kuvia ja viittauksia havaittiin olevan enemmän suhteessa feminiinisiin. Sama ilmiö toistui myös matematiikan oppimateriaaleista (mt., 72) ja oppilaanohjauksen oppimateriaaleissa (mt., 92). Havainnot maskuliinisen toimijuuden korostamisesta oppimateriaaleissa liittyvät heteronormatiivisuuteen siinä määrin, että on perinteisten sukupuolistereotyyppien mukaista nähdä miehet naisia aktiivisempina toimijoina ja miesten toimijuus jotenkin naisten toimijuutta merkittävämpänä. Nummen (2022, 50) mukaan kaksijakoisessa eli heteronormatiivisessa sukupuolikäsityksessä naiset ovat edelleen toiseutettuja suhteessa miehiin ja muut sukupuolet jäävät vähälle huomiolle tai täysin ilman huomiota.

Honkasalon (2013, 8–9) mukaan aikaisemmissa tutkimuksissa, joissa terveystiedon oppikirjat ovat olleet tutkimuskohteena, heteroseksuaalisuus on esiintynyt oppikirjoissa normina ja sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus lähinnä huomautuksena, että on olemassa muutakin kuin normi. Ei-heteroseksuaalisuudesta onkin tyypillisesti vaiettu oppikirjoissa tai sitä on käsitelty hyvin minimaalisesti (Lehtonen, 2003, 53). Jos ei-heteroseksuaalisuutta on oppikirjoissa käsitelty, niin vuosien 1970–1990 oppikirjoille oli ainakin tyypillistä, että ei-heteroseksuaalisuutta käsiteltiin leimaavassa ja syrjivässä kontekstissa (Lehtonen, 2021, 71–72). Tainion ja Teräksen (2010, 7) mukaan seksuaaliset vähemmistöt eivät vielääkään rakennu oppimateriaaleissa olennaiseksi osaksi maailmankuvan moninaisuutta vähäisen näkyvyyden seurauksena.

4 Sukupuolen moninaisuus

Sukupuolen moninaisuuden käsite sisältöineen ei ole toistaiseksi vakaa tai muuttumaton ja sillä voidaan viitata eri asioihin. Yksilötasolla sukupuolen moninaisuus voikin saada eri merkityksiä ja sitä voidaan käyttää tarkoittamaan muun muassa näkemystä, jonka mukaan sukupuoli koostuu yksilöllisistä piirteistä ja on täten moninainen tai että sukupuolen moninaisuus on ominaisuus, joka on sukupuolivähemmistöille tyypillinen (Sukupuolen osaamiskeskus, ei pvm.). Kähkösen & Wickmanin (2015, 5) mukaan käsitys ja tieto sukupuolen moninaisuudesta on edelleen rajallista suhteessa ihmisten kokemuksiin. Heidän mukaansa kysymystä sukupuolesta ja sen erilaisista kokemuksista ei voida myöskään koskaan kokonaan selvittää tai ratkaista johtuen kokemusten muuttuvuudesta ja moninaisuudesta. Tämä kokemusten kirjo ja moninaisuus voi osittain selittää, miksi yleispätevän ja selkeän käsitteen muotoilu sukupuolen moninaisuudelle on haastavaa ja miksi sukupuolen moninaisuutta määritellään niin monin eri tavoin.

Sukupuolen moninaisuudella voidaan viitata siihen, että ihminen kokee ja ilmaisee sukupuoltaan monin eri tavoin. Jokaisella ihmisellä on omanlaisensa koostumus maskuliiniseksi ja feminiiniseksi miellettyjä piirteitä ja käyttäytymistapoja ja ihminen voi ilmaista itseään miehenä, naisena, molempina, toisinaan miehenä ja toisinaan naisena ja ei kumpanakaan (Lehtonen, 2010, 88.) Sukupuolen moninaisuudella voidaan tarkoittaa sitä, missä määrin henkilön sukupuolen identiteetti, rooli tai ilmaisu poikkeaa henkilön kulttuurisesta normista tietyille sukupuolelle (American Psychological Association, 2015, 20). Huomionarvoista tässä määritelmässä on, ettei se rajaa seksuaali- tai sukupuolienemmistön edustajia pois. Tämän sukupuolen moninaisuuden määritelmän kanssa linjassa on myös Seta ry:n (ei pvm.) väite, ettei sukupuolen moninaisuuden käsite sulje ulos sukupuolienemmistöjä, vaan se käsittää niin sukupuolienemmistöt kuin sukupuolivähemmistötkin. Myöskään Sosiaali- ja terveysministeriön (2015, 7) määritelmä sukupuolen moninaisuudesta käsityksenä, jonka mukaan jokaisen ihmisen sukupuoli on omanlaisensa yhdistelmä sukupuoleen liittyviä fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia ominaisuuksia, ei rajaa ulos sukupuolienemmistöjä. Oleellista sukupuolen moninaisuudesta on sisäistää, ettei sen yleensä ajatella koskettavan vain tiettyjen sukupuolten edustajia. Sukupuolen moninaisuus yhdistetään usein kuitenkin vain sukupuolivähemmistöihin, mutta sillä voidaan yhtä hyvin myös kuvata jokaisen kokemusta omasta sukupuolestaan tai sukupuolen moninaisia ilmenemismuotoja (Terveystieteiden tutkimuskeskus, ei pvm.).

Opetushallituksen (ei pvm.) sivuilla sukupuolen moninaisuus tiivistetään tarkoittamaan ajatusta, että sukupuolia on enemmän kuin kaksi. Sukupuolen osaamiskeskuksen (ei pvm.) mukaan ihminen voi sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta olla mies tai nainen tai molempia yhtä aikaa, jotain miehen ja naisen väliltä tai jotain ihan muuta kuten sukupuoleton. Suomessa laki huomioi sukupuolen moninaisuuden kieltämällä sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ja velvoittamalla viranomaisia, koulutuksen järjestäjiä ja työnantajia ennaltaehkäisemään sitä (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, 6 c–7 §).

4.1 Perusopetuksen opetussuunnitelmat: sukupuolen moninaisuus ja terveystiedon oppiaine

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa 2004 eli vuoden 2004 POPSSissa (Opetushallitus, 2004) ei mainita sukupuolen moninaisuutta lainkaan. Opetuksen arvopohja -kohdassa sukupuolten välinen tasa-arvo mainitaan seuraavasti: ”Opetuksessa otetaan huomioon erilaiset oppijat ja edistetään sukupuolten välistä tasa-arvoa antamalla tytöille ja pojille valmiudet toimia yhtäläisin oikeuksin ja velvollisuuksin yhteiskunnassa sekä työ- ja perhe-elämässä” (mt., 14). Vuoden 2004 opetussuunnitelma ei tämän perusteella vaikuta tunnustavan kuin kahdenlaisia sukupuolen edustajia oppilaissa, tyttöjä ja poikia.

Vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (Opetushallitus, 2016, 18) perusopetuksen yhdeksi tehtäväksi asetetaan lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta. Tätä tehtävää ei kuitenkaan sen paremmin avata, eikä sukupuolen moninaisuutta määritellä lainkaan. Vuoden 2014 POPSSin ilmaistaan olevan laadittu sellaisen arvopohjan mukaan, jossa jokaisen oppilaan ajatellaan olevan ainutlaatuinen ja arvokas juuri sellaisena kuin on (mt., 15) ja jossa opetus on sitoutunut elämän ja ihmisoikeuksien kunnioittamisella ja edistämään sukupuolten tasa-arvoa (mt., 16). Ilmauksen sukupuolten tasa-arvosta voi tulkita huomioivan sukupuolen moninaisuuden paremmin kuin ilmaisun sukupuolten välisestä tasa-arvosta, joka luo mielikuvan kahdesta lukkoon lyödyistä sukupuolesta ja niiden välisestä tasa-arvosta.

Terveystiedon oppiaineen sisältö pohjautuu terveystieteiden tietoperustaan. Terveystiedon oppiaine pyrkii vahvistamaan opetettavien terveysosaamista ja tämä vaatii muun muassa käytännöllisen ja teoreettisen terveyteen liittyvän tiedon käsittelyä sekä opetettavien

kannustamista kriittiseen ajatteluun, itsetuntemukseen ja terveyttä edistävään osallisuuteen. Terveystiedon lukutaitoon kuuluu ymmärrys terveydestä fyysisenä, psyykkisenä ja sosiaalisena ilmiönä ja terveystiedon osaamisen myötä ihmisellä tulisi olla kyky ymmärtää itseään ja muita tavalla, jonka turvin hän pystyy tekemään kestäviä terveyttä koskevia valintoja sekä vaikuttamaan terveyden perustaan myönteisesti. (Sajaniemi, 2016.)

Terveystietoon sisältyvän seksuaaliopetuksen keskeinen tavoite on tukea seksuaalisen ja sukupuoli-identiteetin kehittymistä (Välimaa, 2004, 141). Terveystieto määritellään vuoden 2004 POPSSissa oppilaslähtöiseksi ja toiminnallisuutta ja osallisuutta tukevaksi oppiaineeksi. Sen tarkoituksiksi nimetään oppilaiden terveyttä, hyvinvointia ja turvallisuutta tukevan osaamisen edistäminen (Opetushallitus, 2004, 200.) Vuoden 2014 POPSSissa terveystiedon tehtäväksi nimetään oppilaiden monipuolisen terveysosaamisen kehittäminen ja terveystiedon oppiaineen lähtökohdaksi mainitaan elämän kunnioittaminen ja ihmisoikeuksien mukainen arvokas elämä (Opetushallitus, 2016, 398).

Vuoden 2004 ja 2014 POPSSien välillä on havaittavissa pientä sävyeroa, mitä tulee terveystiedon oppiaineen sisältöihin ja opetuksen tavoitteiden muotoiluun sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta. Vuoden 2004 POPSSissa on listattu terveystiedon oppiaineen tavoitteet ja keskeiset sisällöt. Yksi näistä tavoitteista on, että ”Oppilas oppii – – ymmärtämään nuoruuden fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista kehitystä” (Opetushallitus, 2004, 200). Moninaisuudesta liittyen nuorten kasvuun ja kehitykseen ei ole lainkaan mainintaa tavoitteiden kohdalla. Tavoitteiden muotoilu antaa herkästi ymmärtää, että nuoruudessa on yhdenlainen fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen kehityskulku, joka oppilaiden tulee oppia. Tämä näkemys näyttäisi olevan kovassa ristiriidassa sukupuolen moninaisuuden kanssa, jossa usein korostetaan sukupuolen koostuvan yksilöllisistä piirteistä. Yhdenlainen kehityskulku johtaisi samantyyppisiin yksilöllisiin piirteisiin ja näin ollen samanlaiseen sukupuoleen, jolloin ei voitaisi puhua mielekkäästi sukupuolen moninaisuudesta. Kuitenkin Keskeiset sisällöt -kohdassa sosiaalisen kasvun ja kehityksen teemoiksi sisällytetään ”yksilöllisyys ja erilaisuus, yksilön velvoitteet ja vastuu yhteisössään, suvaitsevaisuus, välittäminen ja huolenpito” (mt., 201). Yksilöllisyyden ja erilaisuuden ymmärtämiselle, jotka liittyvät myös sukupuolen moninaisuuteen ymmärtämiseen, annetaan siis jonkin verran painoarvoa terveystiedon oppiaineen kohdalla vuoden 2004 POPSSissa.

Vuoden 2014 POPSSissa (Opetushallitus, 2016, 400) terveystiedon sisältöalueen S1 kohdalla lukee muun muassa: “Opetuksessa käsitellään elämänkulun sekä kasvun ja kehityksen yleisiä

tunnuspiirteitä, monimuotoisuutta ja henkilökohtaisuutta. Kasvun ja kehityksen sisällöissä painottuvat identiteetin, minäkuvan ja itsetuntemuksen rakentuminen, seksuaalinen kehittyminen, huolenpidon sekä perheen ja läheisten merkitys, mielen hyvinvointi ja itsensä arvostaminen sekä turvataidot.”. Tämän perusteella vuoden 2014 POPSsin voidaan sanoa huomioivan kasvun ja kehityksen monimuotoisuuden terveystiedon oppiaineessa paljon näkyvämmiin kuin vuoden 2004 POPS tekee. Tätä vahvistaa myös sisältöalueen S2 kohta, jossa seksuaalisen kehityksen moninaisuudesta on maininta (mt., 400) ja terveystiedon tavoite T1. Terveystiedon T1 on ”ohjata oppilasta ymmärtämään terveyden laaja-alaisuutta, terveyden edistämistä sekä elämäntapaa, kasvua ja kehitystä voimavaroiltaan” (mt., 399). T1 kohdasta tulee esille, ettei kasvua ja kehitystä käsitellä vuoden 2014 POPSissa enää niin kuin vuoden 2004 POPSissa, jossa sananvalinnat antoivat ymmärtää kasvun ja kehityksen olevan jonkin tietyn yhdenlaisen kehityskulun mukaista.

Mielenkiintoinen havainto on, että vuoden 2014 POPSissa suvaitsevaisuutta ei mainita terveystiedon oppiaineen yhteydessä lainkaan, toisin kuin vuoden 2004 POPSissa. Tämän voi kuitenkin hieman yllättäen tulkita positiiviseksi asennoitumiskehitykseksi erilaisuutta ja monimuotoisuutta kohtaan. Suvaitsevaisuus ei nimittäin ole neutraalein tai tasapainoinen asennoitumistapa erilaisuutta ja moninaisuutta kohtaan, vaikka se saattaa siltä aluksi vaikuttaa. Suvaitsevaisuutta ei tule pitää esimerkiksi syrjinnän tai rasmin vastakohtana, vaan ne ovat verrattain lähellä toisiaan, mikäli suvaitsevaisuus perustuu katteettomille yleistyksille toisista. Tällöin suvaitsevaisuuden erottaa syrjivyydestä ja rasismista vain se, miten toisiin suhtaudutaan (ks. Sinokki, 2017, 278.)

4.2 Sukupuolen moninaisuus ja sen representaatio oppimateriaalikontekstissa

Perinteisesti representaatio on ymmärretty objektina, tilana tai ominaisuutena, jonka tarkoitus on viitata johonkin itsensä ulkopuoliseen (Knuutila & Lehtinen, 2010, 11). Rossin (2010, 261) mukaan representaatio voidaan ymmärtää joko edustamiseksi tai esittämiseksi tai näiden sekoitukseksi. Hän käsittelee representaatiota ennen kaikkea politisoivana tekemisenä, kuten kulttuurintutkimuksen piirissä on ollut tyypillistä tehdä, ja nostaa esille politiikan määritelmän, jossa politiikka on pitkälti kamppailua merkityksistä. Asioita voidaan uudelleen merkityksellistää ja vakiintuneiden merkitysten asemaa voidaan vahvistaa, ja nämä ovat molemmat poliittisia tekoja. Esimerkkinä representaation ja politiikan vuorovaikutuksellisesta suhteesta hän nostaa esille Suomen perhemuotojen politiikan, joka on ollut viimekädessä

representaation politiikkaa. Perhemuotopolitiikassa on ollut ennen kaikkea kysymys siitä ketkä miellämme perheiksi ja ketkä saavat siten edustaa perheitä. Täten kysymys on ollut aina myös representaatiosta (mt., 261–263).

Tämän perusteella sukupuolen moninaisuuden representaatio oppimateriaalissa tarkoittaisi, että oppimateriaalissa esitettäisiin tai edustettaisiin sukupuolen moninaisuutta jollain tavoin. Sukupuolen moninaisuuden epävakaa käsite kuitenkin hankaloittaa sen tulkitsemista, mitä voidaan pitää sukupuolen moninaisuutena ja täten sen representaationa. Jonkinlainen rajanveto kuitenkin vaaditaan, jotta sukupuolen moninaisuuden näkyvyyttä oppikirjoissa on mahdollista tarkastella. Kuten aikaisemmin tässä luvussa on käsitelty, sukupuolen moninaisuus ei koske vain seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä sillä sen ei yleensä käsitteenä ajatella rajaavan pois seksuaali- tai sukupuolienemmistöjä. Kuitenkaan kaikenlaista näkyvyyttä erilaisista sukupuolten edustajista ei voida laskea sukupuolen moninaisuuden esiintuomiseksi, koska muuten myös heteronormatiivinen kuvaus sukupuolista edustaisi sukupuolen moninaisuuden kuvaamista.

Heteronormatiivisuuden näkyvyyden erottamista sukupuolen moninaisuuden näkyvyydestä voidaan perustella sillä, että heteronormatiivisuus edustaa status quoa, jota sukupuolen moninaisuuden voidaan nähdä haastavan, koska sukupuolen moninaisuudella ei toistaiseksi ole status quon asemaa yhteiskunnassa. Tämän vuoksi voidaan ajatella, että heteronormatiivinen representaatio ei edistä sukupuolen moninaisuuden representaatiota, jonka vuoksi sen sisällyttäminen sukupuolen moninaisuuden representaatioksi ei ole mielekäästä. Heteronormatiivisen kuvauksen erottaminen sukupuolen moninaisuuden kuvauksesta ei tarvitse kuitenkaan merkitä sitä, että heteronormatiivinen kuvaus tulisi asettaa vastakkaiseksi sukupuolen moninaisuudelle, varsinkaan tämän tutkielman ulkopuolella. Eronteko heteronormatiivisen kuvauksen ja sukupuolen moninaisuuden kuvauksen välillä perustuu tässä tutkielmassa lähinnä aineistoanalyysin edellyttämään pakkoon, johon vaikuttaa tutkimuksen teon aika ja paikka.

Kun puhutaan tasa-arvoisesta koulutuksesta, sukupuolen moninaisuus haastaa tasa-arvoisen koulutuksen määrittelyn, koska se kiinnittää huomioita ei-heteroseksuaalisten ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden elämämaailmoihin (Laiho, 2013, 33). Sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta koulutus ei tule tasa-arvoiseksi vain sillä, että kouluksellinen tasa-arvo toteutuu heteroseksuaalisilla tyttö- ja poikaoppilaille, vaan se vaatii

sitä myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville oppilaille. Tästä näkökulmasta sukupuolen moninaisuuden onnistunut representaatio oppimateriaalissa näyttäytyisi ei-heteroseksuaalisten ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten johdonmukaisena huomioimisena.

Opetushallituksen (2011) muistiossa on vinkkejä, joiden avulla oppimateriaalien tekijät ja kustantajat voivat edistää sukupuolten tasa-arvoista ja avarakatseista käsittelyä oppimateriaalissa. Näissä vinkeissä oppimateriaalien tekijöitä ja kustantajia kehoitetaan huomioimaan, toteutuuko esimerkiksi sukupuolten tasa-arvoinen näkyvyys oppimateriaaleissa, kuvataanko sukupuolten edustajia stereotyyppisesti oppimateriaaleissa ja minkälaista sukupuolten edustajien toimijuuden kuvaus on oppimateriaalissa. Tekijöitä ja kustantajia pyydetään myös kiinnittämään huomiota siihen, missä määrin oppimateriaali antaa välineitä tunnistaa eri aikojen, kulttuurien ja sosiaalisten ryhmien erilaisia käsityksiä sukupuolen merkityksistä (mt., 4.) Opetushallituksen muistion pohjalta voi tehdä yksinkertaistuksen, että sukupuolen tasa-arvoisen ja avarakatseisen käsittelyn oppimateriaalissa voi katsoa tapahtuvan kun 1) sukupuoli näkyy tasavertaisesti oppimateriaalin kuvissa ja teksteissä, 2) sukupuolen edustajista ei maalata homogeenistä ja stereotyyppistä kuvaa, 3) sukupuolen edustajien toimijuuden kuvaus on vaihtelevaa ja ei pelkästään stereotyyppistä ja 4) sukupuolen erilaiset merkitykset huomioidaan.

Miten sukupuolen moninaisuus voisi sitten näkyä tai olla näkymättä oppimateriaaleissa? Lehtonen (2010, 87) määrittelee heteronormatiivisuuden ajattelu- tai asennoitumistavaksi joka 1) kieltäytyy näkemästä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen kirjoa, 2) arvottaa heteroseksuaalisuutta ja kaksijakoista sukupuolijärjestelmää toisia vaihtoehtoja paremmiksi ja 3) sisältää rajoittavat stereotyyppiset mallit ”oikeanlaisesta” naisena ja miehenä olemisesta. Jos heteronormatiivista representaatiota kieltäydytään näkemästä sukupuolen moninaisuuden representaationa, kuten tässä tutkielmassa tehdään, sukupuolen moninaisuus voisi tämän perusteella näkyä oppikirjoissa esimerkiksi kun:

1. Sukupuolen kirjoa tuodaan esille
2. Kaksijakoista sukupuolijärjestelmää ei yritetä vakiinnuttaa luonnollistamisen kautta ja/tai siihen suhtaudutaan kriittisesti
3. Eri sukupuolten edustajia esitetään monipuolisesti, ei pelkästään stereotyyppien kautta

5 Tutkimuksen toteutus

Tässä luvussa esittelen tutkimuskysymykset ja tutkimusaineiston sekä läpikäyn tutkielman tieteenfilosofisen lähtökohdan ja aineiston analyysimenetelmän. Tieteellisen tutkimuksen keskiössä on aina pyrkimys kuvata, selittää, tulkita tai ymmärtää jotakin ilmiötä (Puusa & Juuti, 2020, 26). Jaossa laadulliseen ja määrälliseen tutkimukseen, tämä tutkimus on luonteeltaan laadullinen. Laadullisen tutkimuksen voi ajatella pyrkivän jäsentämään tai tekävän näkyväksi jotain sellaista, jonka olemassaolosta ollaan perillä, mutta jota on vaikea mitata (Saarelma, 1996). Laadullisessa analyysissa aineistoa tarkastellaan usein kokonaisuutena, jonka uskotaan valottavan jonkin kokonaisuuden rakennetta. Laadullisen analyysin ei ole tarkoitus selvittää muuttujien tilastollisia yhteyksiä muihin muuttujiin, vaan tarkoitus on tuottaa tutkimusaineiston kanssa ristiriidaton tulkinta tutkittavasta asiasta (Alasuutari, 2011, 38.) Laadullisen tutkimuksen tärkeimpänä tavoitteena voidaan pitää rikkaan ja syvällisen käsityksen saamista tutkittavasta ilmiöstä (Puusa & Julkunen, 2020, 195).

5.1 Tutkimuskysymykset

Tutkimuskysymykset juontuvat kiinnostuksesta sukupuolen moninaisuuteen ja sen representaatioon eli edustukseen yhteiskunnassa. Sukupuolen moninaisuuden representaatiota tutkiakseni tarkastelen, miten terveystiedon oppikirjojen sisällöt ovat muuttuneet 2000-luvulla sukupuolen määrittelyn suhteen ja sukupuolen moninaisuuden ja heteronormatiivisuuden näkökulmasta. Näin ollen tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. Onko sukupuolen moninaisuuden representaatio lisääntynyt 2000-luvun terveystiedon oppikirjoissa ajallisesti tarkasteltuna?
2. Onko terveystiedon oppikirjojen sukupuolikäsitys muuttunut enemmän sukupuolen moninaisuuden huomioonottavaksi 2000-luvun aikana?

5.2 Tutkielman tieteenfilosofinen lähtökohta

Tutkielman tieteenfilosofisena lähtökohtana toimii sosiaalinen konstruktionismi. Sosiaalinen konstruktionismi vaatii suhtautumaan kriittisesti itsestään selvinä pidettyihin tapoihin nähden maailma ja itsemme. Sosiaalisen konstruktionismin mukaan ihmiset rakentavat keskenään tietonsa maailmasta ja tavoista ymmärtää sitä (Burr, 2015, 2–4.) Täten, sosiaalisen konstruktionismin mukaan tieto ja todellisuuden rakenteet ja ilmiöt on kehitetty tai keksitty

tietoisesti tai tiedostamatta jossakin kulttuurissa tai yhteisössä (Lähdesmäki, Hurme, Koskimaa, Mikkola, Himberg, 2015). Sosiaalinen konstruktionismi kehottaa meitä varovaisuuteen, kun yritämme johtaa meistä ihmisistä riippumatonta todellisuuden totuutta kategorioista, joilla me ihmiset ymmärrämme maailmaa (Burr, 2015, 3). Arkiset ja luonnollisena pidetyt jaottelut ja kategorisoinnit, kuten ihmisten jaottelu naisiin ja miehiin, tulevat kyseenalaistetuksi sosiaalisen konstruktionismin mukaisessa ajattelussa. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta on mielekästä lähteä tutkimaan kirjallisten sisältöjen muuttumista, koska kirjallisilla, sanallisilla ja kuvallisilla sisällöillä uskotaan olevan niitä itseään laajempaa merkitystä esimerkiksi rakenteiden ja ilmiöiden tuottamisessa.

Tässä tutkielmassa noudatetaan väljempää sosiaalisen konstruktionismin suuntausta. Väljemmässä konstruktionistisessa ajattelussa todellisuuden nähdään olevan olemassa huolimatta ihmisten käyttämistä representaatioista, kuten kielestä (Lähdesmäki, ym., 2015). Tässä tutkimuksessa tutkimuksen tieteenfilosofinen lähtökohta on vaikuttanut merkittävästi tutkimuksen aineiston analyysimenetelmän valintaan. Aineiston analyysimenetelmäksi valikoitui sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta harmoninen kriittinen diskurssitutkimus, jossa kielenkäytön nähdään konstruoivan eli merkityksellistävän todellisuutta ja erilaisten merkityssystemien nähdään muodostuvan sosiaalisten käytäntöjen kautta (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2016, 26–27).

5.3 Tutkielman aineisto

Tutkielman aineistoryhmänä toimivat valikoidut 2000-luvulla kustannetut yläkoulun terveystiedon oppikirjat. Oppikirjojen valikointi perustui kirjojen saatavuuteen ja siihen, että valikoiduissa kirjoissa olisi niin vanhempia kuin uudempia kirjoja. Myös terveystiedon oppiaineen historia vaikutti kirjojen valintaan, koska nykyisellä terveystiedon oppiaineella on lyhyt historia. Terveystieto hyväksyttiin oppiaineeksi eduskunnan toimesta vuonna 2001 (Eduskunta, 2001). Perusopetuksessa terveystiedon opetuksen tuli alkaa viimeistään vuoden 2006 elokuussa (Aira, Tuominiemi & Kannas, 2009, 18). Tämän vuoksi aineistossa ei ollut mahdollista hankkia terveystiedon oppikirjaa aivan 2000-luvun alusta. Aineiston vanhin terveystiedon oppikirja on kuitenkin jo vuodelta 2004 ja uusin vuodelta 2020.

Valikoiduissa yläkoulun terveystiedon oppikirjoissa keskitytään tarkastelemaan sukupuoleen ja sukupuolivähemmistöihin liittyvää sisältöä. Näitä aihepiirejä käsitellään usein samojen aihealueiden yhteydessä kuin seksuaalisuutta tai seurustelusuhteita, jonka vuoksi tarkastelun

kohteena ovat eri kirjojen seurusteluun ja seksuaalisuuteen käsittelevät aihealueet. Tämä tarkoittaa, että esimerkiksi uneen, liikuntaan ja ravintoon liittyvät aihealueet ja kappaleet jäävät pois tarkastelusta. Seurustelua ja seksuaalisuutta käsittelevissä aihealueissa huomioidaan tekstin lisäksi alueen kuvat ja kuvatestit, koska ne liittyvät olennaisesti diskurssien luomiseen, mutta alueiden tehtävät jätetään pois analyysistä.

5.4 Kriittinen diskurssianalyysi analyysimenetelmänä

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni mukaisesti aineistosta halutaan tutkia, onko sukupuolen moninaisuuden representaatio lisääntynyt terveystiedon kirjoissa ajallisesti tarkasteltuna. Toinen tutkimuskysymykseni on kiinnostunut terveystiedon oppikirjojen sukupuolikäsityksestä ja sen mahdollisesta ajallisesta muuttumisesta enemmän sukupuolen moninaisuuden huomioonottavaksi. Oletus vallitsevasta heteronormatiivisesta diskurssista ja sille alisteisesta sukupuolen moninaisuudesta täsmänsi käytettävän analyysimenetelmän lopulta kriittiseksi diskurssianalyysiksi. Diskurssitutkimus keskittyy ennen kaikkea siihen, miten merkityksiä rakennetaan sosiaalisesti ja kielellisesti toimimalla (Pietikäinen & Mäntynen, 2019, 210). Aikaisemmin esimerkiksi Jurva (2012), Haatanen (2017) ja Pöntinen (2019) ovat pro gradu -tutkielmissaan soveltaneet diskurssianalyyttistä otetta tarkastellessaan seksuaalisuutta, seksiä ja seksuaalikasvatusta käsitteleviä osia terveystiedon oppikirjoissa.

Diskurssianalyysin keskiössä on tarkastella kielenkäyttöä toimintana, joka rakentaa sosiaalista todellisuutta ja tutkia kielenkäyttöä sosiaalisen todellisuuden rakentamisen kannalta (Suoninen, ei pvm.) Vaikka diskurssianalyysissa tarkastellaan kielenkäyttöä, se on oleellinen yhteiskunnallisen analyysin metodi eikä pelkästään kielitieteellinen metodi (Pälli & Lillqvist, 2020, 381). Diskursseilla pyritään rakentamaan tai esittämään käsitystä siitä, millainen jokin asia on ja sen vuoksi diskurssi voi olla esimerkiksi ryhmä lausumia (Siltaoja & Sorsa, 2020, 228). Diskurssin muutoksesta puhuttaessa on keskeistä pystyä osoittamaan muutos. Mikäli aineiston esittelyssä onnistutaan, pystyy lukija todentamaan analyysin ja sen prosessin, minkä kautta tulokseen diskurssin muuttumisesta on päädytty (Siltaoja, ym. 2020, 229).

Kielenkäytön kautta tuotetaan merkityksiä ja diskurssianalyysin tehtävä on tarkastella miten todellisuutta ja asioita merkityksellistetään, millä ehdoin niitä merkityksellistetään ja millaisia seurauksia erilaisilla merkityksellistämistapilla on. Kiinnostuksen kohde diskurssianalyysissa ei ole siinä mikä merkityksellistämistapa on todenmukaisin tai oikein, vaan erilaisten merkityksellistämistapojen valtasuhteissa. Tämän vuoksi diskurssianalyysi kiinnittyy vallan,

muutoksen ja tiedontuottamisen teemoihin (Pietikäinen, ym. 2019, 16.) Tässä tutkimuksessa diskurssilla viitataan verrattain vakiintuneeseen merkityksellistämisen tapaan. Jokinen, ym. (2016, 25–26) jakavat diskurssianalyysin teoreettisena viitekehyksenä rakentuvan viidestä eri teoreettisesta lähtöoletuksesta. Nämä oletukset ovat:

1. Oletus kielenkäytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta
2. Oletus useiden rinnakkaisten tai keskenään kilpailevien merkityssystemien olemassaolosta
3. Oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta
4. Oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssystemeihin
5. Oletus kielenkäytön seurauksia tuottavasta luonteesta

Heidän mukaansa tutkimusongelma ja -asetelma määrittävät sen missä suhteessa nämä lähtökohdat tutkimuksessa esiintyvät. Tässä tutkimuksessa oletus rinnakkaisista tai keskenään kilpailevien merkityssystemien olemassaolosta on hyvin keskeinen, mikä vei diskurssianalyysin suunnan analyttisestä kriittiseksi. Kriittisessä diskurssianalyysissä on kiinnostuttu siitä, miten kielenkäyttö tuottaa sosiaalista ja poliittista eriarvoisuutta (Suoninen, ei pvm.). Latautuneiden käsitteiden käyttö on tyypillistä kriittiselle diskurssianalyysille samoin kuin oletus alistussuhteista (Jokinen, ym. 2016, 301).

6 Oppikirjojen analyysi

Yläkoulun oppikirjoista tarkastellaan neljää eri kirjasarjaa. Suurin osa oppikirjoista on tarkoitettu 7.–9.luokille, mutta Kasvun ja kehityksen syke 8 on tarkoitettu vain 8. luokalle. 8. luokan terveystiedon oppikirjat käsittelevät seksuaalisuutta ja seksuaaliterveyttä terveystiedon sisältöalueen S2 mukaisesti (ks. Opetushallitus, 2016, 400). Näin ollen ne sivuavat samalla myös sukupuoliteemaa, jonka vuoksi myös pelkän 8. luokan terveystiedon oppikirja on mukana aineistossa.

6.1 Terveiden portaat: Terveystietoa luokille 7–9 (2004)

Oppikirjan sivut on jaettu värikoodein luokka-asteen mukaan. Jokaista luokka-astetta kohden löytyy aihealue seksuaalisuudesta, joissa käsitellään myös seurustelemista. Nämä aihealueet on nimetty etenemisjärjestyksessä ”Samanlaiseksi, erilaiseksi, omanlaiseksi” (52–69), ”Seksuaalisuus osa hyvinvointia” (199–214) ja ”Seksuaalisuuden monet kasvot” (313–329).

7. luokan aihealueella ”Samanlaiseksi, erilaiseksi ja omanlaiseksi” ei käsitellä sukupuolta suoranaisesti. Aihealueen kappaleiden aiheet ovat ihmisen luontainen seksuaalisuus, murrosiän kulku, murrosiän vaikutukset ulkonäköön, kuukautiset, siemensyöksyt, itsetyydytys, ihastuminen, seksin kuulumattomuus kaikkien elämään ja kriittisyys ”esitettyä” seksiä kuten pornoa kohtaan. Dikotominen sukupuolikäsitys tulee toistuvasti ja vahvasti esiin, kun käsitellään murrosiän kasvu- ja kehitysprosessia. Muun muassa sivulla 54 mainitaan ” – – olet kehittymässä työstä naiseksi tai pojasta mieheksi” ja sivulla 55 ” – – kasvat henkisesti naiseksi tai mieheksi”. Muita vaihtoehtoja sukupuolelle tai sukupuolen kehityskululle ei kirja tässä kohtaa anna. Mielenkiintoisesti ja hieman ristiriitaisesti samoilla sivuilla 54–55 tuodaan esille, miten kaikki nuoret ovat erilaisia ja miten mitään normaalia nuorta ei ehkä ole olemassakaan. Tästä huolimatta kaikille nuorille on esitetty olevan tasan kaksi kehityskulkua. Samankaltainen ristiriitaisuus toistuu sivulla 58, jossa käsitellään murrosiän tuomia ulkonäöllisiä ja kehollisia muutoksia. Sukupuolelle annetaan tasan kaksi vaihtoehtoa sukupuolielimien perusteella, mies ja nainen, mutta kehollista moninaisuutta ohjataan arvostamaan ja todetaan, ettei vääränlaista kehoa olekaan. Kirja kuitenkin tekee selväksi, että vain tietyntyyppiset kehot kuuluvat tietyn sukupuolen edustajalle.

Huomattavaa on, että kuvituksesta poiketen kirjan leipäteksti kohtuullisen johdonmukaisesti kiertää sananvalinnoilla heteronormatiivisuutta seksuaalisuutta, seksiä sekä ihastumista ja

rakastumista käsitellessään. Leipätekstissä ei kuitenkaan tuoda selvästi esille esimerkiksi ei-heteroseksiiä tai ei-heterosuhteita, jolloin tekstin neutraalin muotoilun voi ajatella johtuvan lähinnä siitä, että niin tyttöjen kuin poikienkin on ajateltu lukevan samaa oppikirjaa. Muun muassa sivulla 64 on käytetty sukupuolineutraalia kumppani-sanaa puhuttaessa itsetyydytyksen hyödyistä. Itsetyydytystä ei kuitenkaan saman sivun mukaan harrasta kuin pojat, miehet, naiset ja tytöt. Kirjan teksti siis onnistuu kiertämään heteronormatiivisia sananvalintoja, mutta kirjan teksti pitää monin paikoin yllä kaksijakoista sukupuolijärjestelmää (ks. esim. 54–55, 64, 213, 210) implikoimalla, että ainoat mahdolliset toimijat voivat olla tyttöjä/poikia tai naisia/miehiä.

8. luokan aihealueen kappaleiden aiheita ovat seksuaalioikeudet, seurusteleminen, turvaseksi, ehkäisymenetelmät, ensimmäinen yhdyntä ja seksuaalirikokset. Nykyisin vanhahtavana pidetty ajatus seksuaalisuuden ja sukupuolen kietoutuneisuudesta tulee esille sanavalinnoissa kuten sukupuolielämä (seksielämä) ja sukupuolitaudit (seksitaudit). Huomionarvoisesti kappaleiden leipätekstissä käytetään usein kumppani-sanaa puhuttaessa seksi- tai seurustelukumppanista, kuten myös 7. luokan aihealueella tehtiin. Sukupuolta käsitellään aihealueella hyvin ohimennen, koska pääpaino on seksuaalisuudessa. Sukupuoli tulee kuitenkin 7. luokkaan verraten useammin esille, erityisesti kappaleiden leipätekstien sanavalinnoissa. Naiset, tytöt, pojat ja miehet mainitaan eri kappaleissa seksuaalisiksi toimijoiksi. Esimerkiksi sivulla 213 kerrotaan: ”Nainen ja mies voivat saada orgasmin yhtä aikaa –” ja sivulla 210 mainitaan: ”Tytön tai pojan ei tarvitse välttämättä perustella kieltäytymistään [seksistä] –”.

Sukupuoli mainitaan 8. luokan aihealueella suoraan ainoastaan sivulla 200, kun todetaan, että ”Sinulla ja kaikilla maailman nuorilla on sukupuolesta, ihonväristä, seksuaalisesta suuntautumisesta tai terveydentilasta riippumatta seksuaalisina olentoina oikeus seksuaalisuuteen”. Ristiriitaisesti tähän julistukseen nähden oppikirja käsittelee seksuaalisuutta hyvin tiukasti vain heteronäkökulmasta. Tämä tulee parhaiten esille kondomin käsittelyn yhteydessä, joka on oleellinen ehkäisyväline kaikille seksiä harrastaville, koska sen oikeanlainen käyttö estää seksitautitartuntoja riippumatta seksiä harrastavien sukupuolista ja genitaaleista. Kirjassa kondomin käyttöä käsitellään vain heteroseksin näkökulmasta. Peräaukko mainitaan kondomin yhteydessä vain sivulla 204 luetellessa limakalvojen sijainteja, mutta ei enää varsinaisessa ehkäisymenetelmiä käsittelevässä kappaleessa (205–209), jossa on muun muassa käyttöohjeet kondomille. Käyttöohjeet (206) on nimetty yleisesti:

”Kondomin käyttöohjeet” ja niissä ohjeistetaan muun muassa ”Saatuasi siemensyöksyn vedä penis ulos emättimestä –”, mikä antaa lukijan ymmärtää, että kondomi on tarkoitettu nimenomaan juuri heteroseksiiin. Kirjan lukija jää lopulta täysin tietämättömäksi, miten kondomia käytetään oikein naistenvälisessä ja miestenvälisessä seksissä aivan kuin nämä olisivat vähemmän tärkeitä ja toisarvoisia tapoja harrastaa seksiä.

9. luokan seksuaalisuutta ja seurusteleva käsittelevä aihealue on sukupuolen moninaisuuden näkyvyyden kannalta mielenkiintoinen, sillä alue sisältää luvun, joka on nimetty ”Seksuaalisuuden ja sukupuolisuuden moninaisuus” (317–318). Muita aihealueen aiheita on abortti, seksitaudit ja seksuaaliterveydestä huolehtiminen. Aborttia (314–316) ja seksitauteja käsitellessä (319–326) kaksijakoisena esitetty anatominen sukupuoli yhdistetään koettuun sosiaaliseen sukupuoleen muitta mutkitta. Tämä ilmenee muun muassa siten, että ajatellaan seksitautien tarttuvan vain naisille ja miehille, naisille emättimeen ja miehille penikseen. Myös aikaisemmin kirjassa 7. ja 8. luokan aihealueilla kaksijakoisena esitetty anatominen sukupuoli yhdistetään suoraviivaisesti kokemukseen nais- tai miessukupuolesta. Esimerkiksi sivulla 57 todetaan: ”Penis on kaikilla pojilla ja miehillä omannäköisensä ja kokoisensa”. Lauseesta tulee vaikutelma, että penis ja kokemus miehisyydestä liittyvät vakiomaisesti toisiinsa. Sivulla 208 puolestaan esitellään niin sanottua naisten kondomia seuraavasti: ”Myös naisille on kehitetty oma kondomi, joka on muotoiltu sopimaan naisen emättimeen”. Tässäkin lauseessa tietynlainen anatomia ja kokemus sukupuolesta liitetään suoraviivaisesti toisiinsa. Monien samankaltaisten toistojen kautta kirjan rivien välistä alkaa välittyä kuva, jossa naiseus tai mieheys riippuu yksinomaan yksilön sukupuolielimistä. Tiivis sukupuolen ja sukupuolielinten yhteen liittäminen lopulta yksinkertaistaa sukupuolen tarkoittamaan sukupuolielimiä.

Seksuaalista ja sukupuolisuuden moninaisuutta käsittelevän kappaleen (317–318) sivulla 317 keskitytään kertomaan seksuaalisuuden moninaisuudesta. Sukupuoli tulee kuitenkin tälläkin sivulla esiin lauseessa: ”Seksuaalinen mielenkiinto voi vaihdella nuoruudessa, koska silloin nuori etsii omaa seksuaali- ja sukupuoli-identiteettiään”. Jää kuitenkin epäselväksi, miten tai miksi seksuaalinen mielenkiinto voi vaihdella sukupuoli-identiteetin etsinnän takia.

Sivu 318 on keskittynyt sukupuolen moninaisuuden käsittelyyn. Aihetta lähestytään ensin toteamalla: ”Kaikki eivät ole välttämättä sitä sukupuolta, miltä näyttävät”, jonka jälkeen siirrytään käsittelemään transsukupuolisia ja heidän jälkeensä transvestiitteja. Näin ollen sukupuolen moninaisuuden edustajiksi nostetaan vain transsukupuoliset ja transvestiitit.

Oppikirja kertoo transsukupuolisten ihmisten kokevan oman biologisen sukupuolensa ja sukupuoli-identiteettinsä olevan ristiriidassa keskenään. Transsukupuolisista kerrotaan myös: ”Kaikki eivät mene sukupuolenkorjausprosessiin, heille riittää pelkkä vastakkaisen sukupuolen roolin ottaminen”. Ilmaisuu on merkittävä, koska se liittyy sukupuolen ja roolin toisiinsa sex/gender-ajattelun mukaisesti. Näin kirjassa tulee ilmi ensimmäistä kertaa, joskin heikosti ja rivien välistä, ettei sukupuoli ole vain fyysisiä ominaisuuksia, vaan myös jotain sosiaalista.

Sukupuoli jonakin sosiaalisena tai roolina tulee esille myös, kun käsitellään transvestiitteja. Sivulla 318 transvestiiteiksi luokitellaan henkilöt, joilla on: ”tarve korostaa toisen sukupuolen ominaisuuksia itsessään muun muassa pukeutumalla vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin”. Tämä lause on merkittävä sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta, koska kirjan mukaan on mahdollista, että ihmisellä on useamman kuin yhden sukupuolen ominaisuuksia itsessään. Samalla sivulla 318 kerrotaan transvestiitin olevan useimmiten tavallinen keski-ikäinen heteroseksuaali perheenisä ja naisten transvestismin olevan hyväksyttävämpää yhteiskunnassa kuin miesten koska: ”naisille sallitaan maskuliinisuuden ilmaiseminen pukeutumisessa, käyttäytymisessä ja koko persoonassa muutenkin miehiä enemmän”. Sukupuoli on kirjan mukaan siis jotain, mitä voidaan tuoda esiin vaatteilla. Sukupuoli on myös jotain sellaista mitä voidaan ilmaista vaatteiden lisäksi käytöksellä tai persoonalla. Tämän lisäksi sukupuoli on jotain sellaista, jonka ilmaisuun sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö vaikuttavat hyväksynnän tai torjunnan kautta.

Sivulla 318 mainitaan myös sateenkaariperheet ja niistä kerrotaan positiivisessa valossa: ”Ei-heteroperheisiin syntyvät lapset ovat yleensä kauan odotettuja. Lapsen hyvinvointia ei ratkaise perhemuoto, vaan lapsen saama rakkaus ja häntä kohtaan osoitettu hellyys”. Sateenkaariperheistä kertominen on sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta hyvä asia, koska tämä vahvistaa eri sukupuolten edustajien monipuolista kuvausta kirjassa.

6.2 Terveiden portaat (2004) kuvitus

7. luokan aihealueen kuvitus on selkeän heteronormatiivista ja tämä jatkuu myös 8. ja 9. luokan aihealueiden kuvituksessa. Tyttöjä ja poikia kuvataan kuitenkin vaihtelevasti kuvituksessa, oletettavasti tuomaan esille kehojen ja kehityksen erilaisuutta. Esimerkiksi kaikilla tytöillä ei ole huomattavia rintoja ja pojilla kropan malli sekä hiusten malli että pituus vaihtelevat. Tämä yhdistettynä kuvituksen tyyliin johtaa siihen, että toisinaan on vaikeaa olla

täysin varma, mitä sukupuolta kuvatut henkilöt esittävät, kuten sivun 55 kuvassa (Kuva 1, 3. hahmo oikealta takarivistä ja 3. hahmo vasemmalta eturivistä).

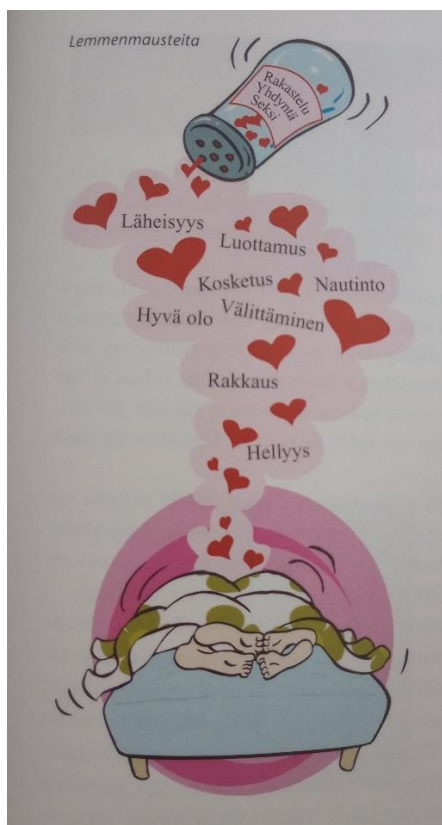
Kuva 1. Terveiden portaat (2004) sivun 55 kuvituskuva, jossa näkyy erinäköisiä nuoria. Kaikkien kuvan nuorten sukupuolta ei ole helppo päätellä johtuen kuvitustyylistä.

8. luokan aihealueen kuvituksessa heteronormatiivisuus korostuu voimakkaimmin. Tällä vuosiluokalla seksiä ja sen harrastamista myös käsitellään perusteellisimmin. Kuvien hahmoista pystyy helposti päättelemään vaatetuksen, kehonmuodon, naaman ja hiusten perusteella onko kyseessä tyttö vai poika. Poika ja tyttö esiintyvät usein kuvituksessa yhdessä, kävelemässä käsikkäin tai muuten nauttien toistensa seurasta pariskuntamaisesti (Kuva 2).

Kuva 2. Terveystiete (2004) sivun XX kuva, jossa poika lepuuttaa päätänsä tytön sylissä sohvalla. Puhekuplissa tyttö ja poika keskustelevat kondomin käytöstä ja poika vakuuttaa kondomin käytön tarkoittavan sitä, että rakastaa tyttöä.

Huomattavaa onkin, ettei aihealueen kuvituksessa esiinny yhtään paria, jota voisi pitää ei-heteroromanttisena tai ei-heteroseksuaalisena. Pienenä poikkeuksena tähän toki on sivun 213 kuva (Kuva 3). Kuvassa on kaksi hahmoa, jotka makaavat samassa sängyssä ja heistä ei pysty arvaamaan sukupuolta, koska heistä näkyy vain jalanpohjat. Toiset jalanpohjat ovat tosin huomattavasti isommat kuin toiset, minkä voi tulkita havainnollistavan tyypillistä jalankokoeroa miesten ja naisten välillä. Samalla sivulla on myös kuva, jossa mies ja nainen ovat lähekkäin (Kuva 4), mikä vahvasti ohjaa tekemään heteroparioletuksen jalanpohjakuvasta (Kuva 3).

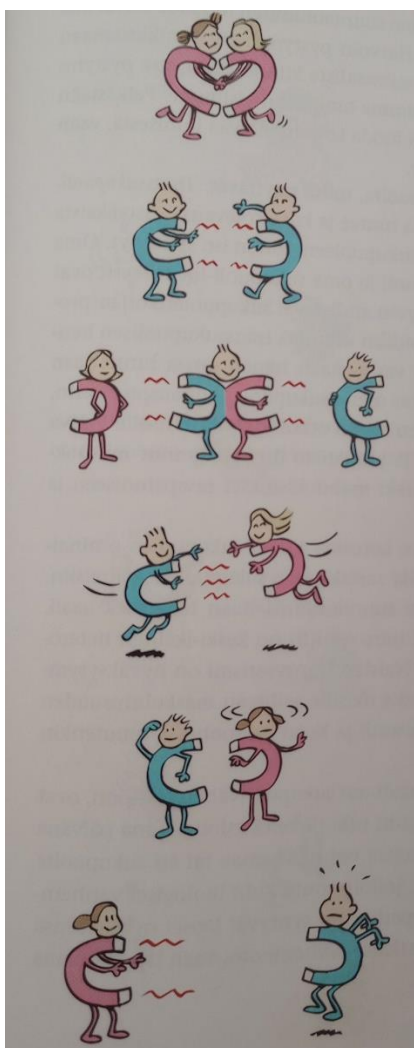
Kuva 3. Terveiden portaat (2004) sivun 213 jalanpohjakuva, jossa kaksi ihmistä makaa sängyssä. Toisen henkilön jalat ovat isommat kuin toisen.

Kuva 4. Terveiden portaat (2004) sivun 213 kuvassa nainen ja mies ovat lähekkäin. Mies näyttäisi olevan kuiskaamassa jotain naisen korvaan.

9. luokan aihealueen kuvitus on kaikista aihealueista niukinta, mutta edelleen varsin heteronormatiiviseksi tulkittavaa. Poikkeuksen tähän tekee tosin sivun 317 kuva, jonka tarkoitus on antaa esimerkkejä seksuaalisuuden ja ”sukupuolisuuden” moninaisuudesta (Kuva

5). Kuvassa yksi hahmo on puoliksi vaaleanpunainen ja puoliksi vaaleansininen, jolla pyritään viestimään perinteisen mies-nais-kaksijaon ulkopuolisesta sukupuolikokemuksesta. Samassa kuvassa myös kaksi vaaleanpunaista ja kaksi vaaleansinistä hahmoa tuntevat vetoa toisiinsa, jolla pyritään tuomaan esille homoseksuaalisuutta. Tämä on olennaista sukupuolen moninaisuuden näkyvyyden kannalta, koska se liittyy siihen, miten monipuolisesti eri sukupuolen edustajia esitetään. Sivun 317 kuvan lisäksi aihealueen kuvissa ei esiinny romanttiseksi tai seksuaaliseksi tulkittavia ei-heterosuhteita. Muissa saman aihealueen kuvissa ei myöskään ole muita androgyynisiä kuvitushahmoja, vaan hahmojen sukupuoli on vaivatonta päätellä.

Kuva 5. Terveiden portaat (2004) sivun 317 kuva, jossa pienet "magneetti-ihmiset" demonstroivat eri sukupuolen edustajia ja seksuaalisuuksia vaaleanpunaisella ja vaaleansinisellä värityksellään.

Oppikirjan seksuaalisuuteen ja seurusteluun liittyvien aihealueiden kuvituksen ei voi tulkita haastavan tai kyseenalaistavan kaksijakoista sukupuolijärjestelmää. Ilmiselvin tilaisuus tähän

haastamiseen oli seksuaalisuuden ja sukupuolisuuden moninaisuutta käsittelevän kappaleen (317–318) yhteydessä. Sivun 317 kuvassa (Kuva 5) vaaleanpunaiset hahmot edustavat naiseutta ja vaaleansiniset mieheyttä. Tähän kuvaan oli kuvitettu yksi puoliksi vaaleanpunainen ja puoliksi vaaleansininen hahmo, mutta ei yhtään hahmoa, joka ei olisi lainkaan vaaleanpunainen tai vaaleansininen eli hahmoa, joka ei edustaisi kaksijakoista sukupuolijärjestelmää lainkaan. Muutama androgyyniseksi tulkittava hahmo kuvituksessa ei loppupeleissä riitä kritiikiksi kaksijakoista sukupolijärjestelmää kohtaan, varsinkaan kun näiden hahmojen olemusta ei avata esimerkiksi kuvatekstien kautta. Kuvituksen androgyyniset hahmot jäävät lopulta varsin näkymättömiksi ja ne vaikuttavat sen takia enemmän vahingossa syntyneiltä kuin tarkoituksella tehdyiltä, eikä niiden voi tulkita tämän vuoksi haastavan tai kyseenalaistavan kaksijakoista sukupuolijärjestelmää.

6.3 Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008)

Kasvun ja kehityksen syke 8 on vain 8. luokkaa varten tehty terveystiedon oppikirja. Kirjassa on viisi aihealuetta, joista aihealue Kehittyvä seksuaalisuus (64–93) analysoidaan kokonaan. Tämän lisäksi analyysiin otetaan mukaan Ystävät ovat tärkeitä -aihealueen ”Ihastumisesta seurusteluun” (56–63) kappale, koska se käsittelee romanttisten seurustelusuhteiden solmimista. Muiden analysoitavien kappaleiden nimet ovat Seksuaalisuuden monet muodot (65–69), Vastuulliseksi (70–77), Raskauden ehkäisy (78–82), Äidiksi ja isäksi? (83–86) ja Sukupuolitaudit (87–93).

Oppikirjan teksti koskien sukupuolta on varsin niukkaa. Sukupuolta käsitellään lähinnä ohimennen seksuaalisuutta käsittelevien kappaleiden yhteydessä, omistamatta lukua tai kunnollista tekstipätkää aiheelle. Tämän vuoksi kirjan antamat tiedot sukupuolesta jäävät epätarkoiksi, pintapuolisiksi ja siksi avoimiksi erilaisille tulkinnoille. Silmiinpistävää oppikirjassa on, miten sukupuoli sekoitetaan voimakkaasti ja vanhahtavasti (ks. Vilka, 2010, 44) seksuaalisuuteen. Muun muassa sivulla 66 transsukupuolisista käytetään termiä transseksuaali, mutta selvimpänä esimerkkinä sukupuolen ja seksuaalisuuden sekoittamisesta toimii tekstipätkä sivulta 65: ”Ensimmäisiä asioita, joka vastasyntyneestä todetaan, on sukupuoli. Se vaikuttaa monella tavalla ihmisen elämään. Sukupuolisuus eli seksuaalisuus on laaja käsite.” Kirja yhdistää käyttämällä termeillään sukupuolen vahvasti seksuaalisuuteen. Saman tekstipätkän mukaan sukupuoli vaikuttaisi pitkälti riippuvan siitä minkälaiset ulkoiset genitaalit kenelläkin syntymähetkellä on. Sukupuoli on kirjan mukaan myös jotain merkittävää, mutta syy tälle merkittävyydelle samoin kuin sukupuolen vaikutukset

ihmiselämään jäävät arvailun varaan. Kirjan tekstin pohjalta on mahdotonta sanoa, perustuuko sukupuolen merkittävyys siihen, että se samaistetaan kirjassa seksuaalisuuteen vai johonkin muuhun syyhyn.

Sivulla 65 on myös kuva alle kouluikäisestä lapsesta, jonka kuvatekstissä lukee: ”Erilaisten roolileikkien kautta lapsi harjoittelee oman sukupuolensa mukaista käyttäytymistä”. Kirjan mukaan sukupuoleen liittyy siis tietynlainen käyttäytyminen, jota harjoitellaan. Se, onko sukupuolen mukaisessa käyttäytymisessä mitään sisäsyntyistä vai onko se enemmänkin ulkoista ja sosiaalista jää sanoittamatta. Kuvateksti kuitenkin luonnollistaa erot sukupuolten käyttäytymisessä, koska kirja antaa vaikutelman, että sukupuolen mukaisen käyttäytymisen harjoittelu on osa normaalia kehitystä. Sivun 65 kuvatekstin tapaan sivulla 70 sivutaan myös sukupuolen mahdollista sosiaalista (gender) puolta lauseella: ”Sukupuolen fyysisiin tuntomerkkeihin kuuluvat sukupuolielimet.” Lauseesta tulee vaikutelma, että sukupuolella olisi myös muunlaisia tuntomerkkejä kuin fyysisiä, vaikkei näitä tekstissä mainitakaan. Sukupuolen sosiaalisuus tulee kenties parhaiten esiin sivulla 66, jossa kerrotaan: ”Transvestiitti tarkoittaa henkilöä, joka haluaa ajoittain esiintyä toisena sukupuolena, esimerkiksi käyttämällä vastakkaisen sukupuolen vaatteita.” Sukupuoli on siis myös jotain sellaista, mitä voidaan esittää esimerkiksi vaatteilla. Sama asia tuli esille myös Terveyden portaat (2004) -kirjasta, mutta siinä tuotiin esille, että sukupuolta voidaan esittää vaatteiden lisäksi myös käytöksellä tai persoonalla.

Oppikirjan leipätekstissä ei juurikaan käytetä sukupuolta ilmentäviä sanoja, kuten tyttö tai poika, ja tämän vuoksi kirjan tekstiä voisi kutsua varsin sukupuolineutraaliksi. Tekstin sukupuolineutraalius tekee tekstistä monin paikoin myös ei-heteronormatiivista. Sukupuolineutraali ja jopa seksuaalisen suuntautumisen näkökulmasta neutraali leipäteksti korostuu, kun kirja käsittelee seksin harrastamista. Sivulla 59 kerrotaan: ”Kun rakastavaiset tuntevat olevansa valmiita yhdyntään, heidän on oltava valmiita kantamaan vastuuta toinen toisistaan ja huolehtimaan ehkäisystä. Varsinkin alussa rakasteluun liittyy paljon jännitystä ja pelkoja. Se onkin turvallista kokea tutun ja luotettavan parin kanssa.” Kirjassa yhdyntä on nimittäin määritelty sivulla 74 toiminnaksi, jossa ”– – penis työnnetään kostuneeseen emättimeen ja sitä liikutetaan edestakaisin. Nainen vastaa liikkeisiin myötäilemällä miehen liikkeitä”. Ainoastaan yhdyntä-sanon korvaaminen seksin harrastamisella tai rakastelu-sanalla olisi siis voinut tehdä sivulta 59 lainatusta tekstikohdasta enemmän neutraalin seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolen näkökulmasta.

Kirjassa on toki muitakin poikkeuksia mitä tulee tekstin sukupuolineutraaliuteen, kuten seurustelukappaleen sivun 57 toteamus: ”Ennen murrosikää tytöt viettävät aikaa enimmäkseen keskenään ja pojat poikajoukoissa” ja sivun 65 tieto: ”Lapsi ymmärtää noin kolmevuotiaana olevansa tyttö tai poika.” Tällaisista kohdista lukijalle välittyy tekstin pääasiallisesta sukupuolineutraaliudesta huolimatta kuva, että mahdollisia sukupuolia on vain kaksi ja tätä tukee muun muassa oppikirjan hyvin heteronormatiivinen kuvitus, jossa tytöt, pojat, naiset ja miehet näyttävät hyvin tyypillisiltä sukupuolensa edustajilta. Analysoidulla alueella ei myöskään ole mainintaa muista mahdollisista sukupuoli-identiteeteistä kuin naiseudesta tai mieheydestä, mikä vahvistaa käsitystä kaksijakoisesta sukupuolijärjestelmästä.

Ei-heteroseksuaalisuutta käsitellään analysoidulla alueella peräti neljällä lauseella sivulla 66: ”Jos seksuaalisia tunteita on molempia sukupuolia kohtaan, puhutaan biseksuaalisuudesta. Omasta sukupuolesta kiinnostuneita kutsutaan homoseksuaaleiksi. Naispuolisesta homoseksuaalista käytetään myös nimitystä lesbo. – – Lapsuuden ja nuoruudet ihastukset samaa sukupuolta oleviin ystäviin eivät kerro lopullisesta seksuaalisesta suuntautumisesta.” Ei-heteroseksuaaliset ihmiset jäävät lopulta varsin näkymättömäksi ryhmäksi, koska heitä ei enää tämän jälkeen mainita tai esiinny tunnistettavasti alueen kuvituksessa. Tämä kaventaa tapaa, jolla eri sukupuolten edustajia esitetään kirjassa, jolloin se vaikuttaa heikentävästi myös sukupuolen moninaisuuden näkymiseen oppikirjassa.

Analysoidulla alueella on viisi kuvitteellista nuoren kertomaa tarinaa. Sivulla 63 Miika ja Kaisa kertovat heidän seurustelusuhteestaan ja erostaan, sivulla 75 Sofia kertoo humalassa harrastetun seksin jälkeisestä katumuksesta, jonka jälkeen Antti kertoo sivulla 77 esimerkillisesti menneestä ensimmäisestä kerrastaan ja sivulla 84 Jenna kertoo, miten hänen teiniajan raskautensa eteni ja miten elämä muuttui lapsen saannin myötä. Jennan tarina (84) on tarinoista neutraalein sukupuolistereotyyppisyyden ja sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta, koska tarina kertoo mitä tapahtuu, kun kaksi vastuullista nuorta päättävät pitää lapsen. Tarinan myötä lukijalle tulee pelkistetty kuva, miten raskausaika ja synnytys voi mennä ja miten elämä muuttuu, jos lapsen saa nuorena.

Huomionarvoista sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta on, miten Miika (63) kertoo avoimesti lukijalle pahasta olostaan jätetyksi tulemisen jälkeen: ”Olin tosi pettynyt ja pahalla mielellä, itkinkin. Mieleni oli pitkään apea, tuli outo surumielisyys.” Miikan kertomus erottuu

tämän vuoksi, koska se ei toista sukupuolistereotypioita, joita oppikirjassa muuten riittää (esim. 58, 62, 68–69, 75–77). Sen sijaan Sofia tarina (75) on hyvin, ellei jopa tarpeettoman sukupuolistereotyypinen. Sofia kertoo lähteneensä festareille ja nauttineensa siideriä. Illan aikana hänelle tarjottu kirkas viina oli kuitenkin ollut hänelle liikaa ja aamulla hän muistaa lähinnä sen, ettei ole enää neitsyt erään pojan toimesta. Hän kertoo kamalasta morkkisestaan ja krapulastaan samoin kuin sen, ettei ole varma edes pojan nimestä, saati siitä, käyttivätkö he pojan kanssa ehkäisyä. Tarinan on samalla sivulla kuin kappaleen väliotsikko: ”Alkoholi ja seksi” eli tarinan pääasiallinen tarkoitus on ollut varmastikin painottaa humalassa harrastetun seksin huonoja puolia. Sofian tarinan yksipuolisuuden vuoksi naissukupuoli jää kuitenkin ainoaksi edustukseksi, mitä tulee seksin tai siihen liittyvän vastuuttomuuden katumiseen jälkeenpäin.

Samassa kappaleessa Sofian tarinan kanssa on myös Antin tarina (77). Antti kertoo seurusteleensa Emman kanssa ja kertoo heidän haluavansa menettää neitsyytensä toisilleen lisätiedoilla heidän aikaisemmista suhteistaan: ”Olin seurustellut aikaisemmin jonkin aikaa, mutta emme silloin menneet niin pitkälle [kokeilleet yhdyntää]. Emma ei ole koskaan seurustellut näin vakavasti.” Tämän jälkeen Antti kertoo, miten hän oli huolellisesti valmistellut Emmaa varten treffi-illan, kun Emma tuli hänen luokseen vanhempien ollessa poissa kotoa. Antti kävi muun muassa ostamassa ruokaa, pisti kynttilät palamaan ja musiikin soimaan, jotta illasta tulisi mahdollisimman hieno. Antti kertoo, että ensimmäinen yhdyntä meni hienosti sähläyksestä huolimatta ja kertoo: ”Hauska sattuma kävi, kun otimme yhtä aikaa kortsut esiin. En ollut ajatellut, että tyttökin voisi niitä ostaa.” Antin tarinan tyttöystävä Emma toimii ilmeisenä vastakohtana Sofialle. Emma toimii esimerkillisesti huolehtiessaan ehkäisystä ja sopiessaan ensimmäisestä yhdynnästä luotettavan ja häneen kovasti kiintyneen kumppanin kanssa. Emman esimerkillisyyttä korostaa se, että hän toimii näin, vaikka Antti antaa ymmärtää, että Emma ei olisi yhtä kokenut kuin hän.

Sofian (75) ja Antin (77) tarinat ovat siinä mielessä ymmärrettäviä, että ne ovat osa terveystiedon oppikirjaa, jossa halutaan ohjata nuoria turvalliseen seksuaalikäyttäytymiseen. Tarinat ovat aika lailla toistensa ääripäät, jotta vastuullisen käytöksen paremmuus ja vastuuttoman käytöksen huonous tulisivat varmastikin esiin. Kuitenkin jos tarinoissa esiintyvien henkilöiden sukupuolet vaihdetaan tytöstä poikaan ja pojasta tyttöön, huomaa niiden sukupuolistereotyypisyyden varsin hyvin. Olisi epätyypillisempää, että poika tuntisi seksin jälkeen morkkista, koska ei ole käyttänyt ehkäisyä tai edes muistaisi tytön nimeä. Olisi myös

epätyypillisempää, jos tyttö ihmettelisi, että hänen poikaystävänsäkin on ostanut kortsuja ensimmäistä yhdyntää varten. Sukupuolistereotyyppisyyden kannalta merkittävä valinta Antin tarinassa (77) on se, että Antti on tarinan kertoja eikä hänen esimerkillisesti toiminut tyttöystävänsä Emma. Antista piirtyy kuva aktiivisena toimijana, mitä tulee seksin harrastamiseen ja sen suunnitteluun. Emman saa tarinassa väistämättä passiivisemmän ja näkymättömämmän roolin, vaikka hän vaikuttaa hyvin olevan perillä siitä mitä tulee vastuulliseen seksuaalikäyttäytymiseen.

6.4 Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) kuvitus

Analysoidulla alueella kirjan kuvituksessa näkyy pelkästään oletettavia heteropareja lukuun ottamatta samankaltaista jalkapohjakuvaa, jollainen oli myös Terveiden portaat (2004) oppikirjassa (Kuva 3). Tästä sivun 74 jalkapohjakuvasta (Kuva 6) ei pysty tekemään johtopäätöksiä sängyssä makaavien henkilöiden sukupuolista, mutta toisin kuin Terveiden portaat (2004) -kirjassa, sängyssä makaavan kahden ihmisten jalanpohjien koot eivät näytä suuremmin eroavan toisistaan. Sivulla 74, jolla jalanpohjakuva on, käsitellään yhdyntää kuitenkin hyvin heteronormatiivisesti, mikä ei rohkaise ajattelevan kuvan esittävän ei-heteroparia.

Kuva 6. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) sivun 74 kuva, jossa kaksi ihmistä makaa sängyssä, eikä heidän sukupuoliaan voi päätellä heidän jalanpohjistaan.

Ihastumista ja seurustelua käsittelevässä kappaleessa (56–63) heteropareja esittäviä kuvia on peräti viisi. Kappaleen ensimmäisessä kuvassa sivulla 56 poika pitää käsiään tytön silmien päällä ja kuvaan on liitetty kuvateksti: ”Sokea ihastuminen voi peittää silmät kumppanin huonoilta puolilta”. Seuraavalla aukeamalla (58–59) on kaksi kuvaa heteropareista. Sivun 58

kuvassa tyttö ja poika makaavat ruohikolla tytön lepuuttaessaan päätään pojan rintaa vasten ja kuva on varsin lähellä sivun väliotsikkoo: ”Hellyyttä ja hyväilyjä”. Sivun 59 kuva (Kuva 7) on kappaleen kuvista intiimein. Siinä nainen ja mies pussaavat toisiaan yökerhomaisessa ympäristössä.

Kuva 7. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) sivun 59 kuvassa nuori mies ja nainen suutelevat toisiaan.

Kuvituksessa huomionarvoista on myös se, että kuvissa esiintyvät ihmiset ovat hyvin tavallisen ja neutraalin näköisiä sukupuolensa edustajia. Tyttöillä ja naisilla on pääasiassa pitkät hiukset ja huomiota herättämättömät vaatteet. Pojilla ja miehilläkin on tavanomaiset vaatteet, eikä heidän ulkonäössään ole mitään erikoista, kuten esimerkiksi lävistyksiä tai shokkivärjättyjä hiuksia. Esimerkiksi sivun 88 kuvassa (Kuva 8) on hyvin tavallisen näköisiä nuoria, etupäässä tyttöjä, jotka ovat jonkinlaisessa tapahtumassa, jossa on kondomeita jaossa. Myös sivun 62 (Kuva 9) kuvassa tyttö ja poika ovat pukeutuneet varsin mitään sanomattomiin vaatteisiin.

Kuva 8. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) kuva sivulta 88, jossa tavallisesti pukeutuneille ja tavallisilta näyttävälle nuorille jaetaan kondomeita jonkinlaisessa ulkoilmatapahtumassa.

Kuva 9. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) sivun 62 kuva, jossa vetoketjullisiin huppareihin pukeutuneet tyttö ja poika nojaavat selät vastakkain toisiinsa.

Mikäli sukupuolen moninaisuuden näkymistä arvioidaan osittain sen perusteella, kuinka monipuolisesti sukupuolen edustajia esitetään, kirjan sivujen 61 ja 76 kuvat ovat tässä olennaisimmat. Sivun 61 (Kuva 10) kuvassa mies ja nainen pitelevät toisiaan sivuttain ja miehellä on pitkät kiharat vaaleat hiukset. Sivun 76 kuvassa (Kuva 11) poikaan nojaavan tytön hiukset ovat varsin lyhyet, niin että ne paljastavat tytön korvan. Analysoidun alueen perusteella kirjan sukupuolistereotyyppien rikkomisen kuvituksessa voi kärjistä koskevan sukupuolten hiustyylirajojen murtamista näiden kahden kuvan avulla.

Kuva 10. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) kuva sivulta 62, jossa pitkähiuksinen mies on kietaissut kätensä naisen olalle rannan tuntumassa.

Kuva 11. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) sivun 76 kuva, jossa poikaan nojaavalla hymyilevällä tytöllä on korvan paljastavat lyhyet hiukset.

Huomionarvoista näissä parikuvissa on, että useammassa niissä (58, 62,76) naispuolinen henkilö nojaa miespuoliseen. Kasvun ja kehityksen 8 -kirjan kuvituksessa ei nähdä Terveiden portaat (2004) -kirjan kaltaisia kuvia, jossa miespuolinen henkilö nojaisi naispuoliseen henkilöön ja tällä tavoin osoittaisi alistuneisuutta ja toiseen luottamista (Kuva 2). Kirjan kuvitus ei siis ole pelkästään heteronormatiivista, vaan siitä on havaittavissa myös selvä sukupuolistereotypia, jossa naisten tulee pyytää ja odottaa mieheltä kannattelua ja miesten vastuuksi jää naisen kannattelu. Kuva 7 ei tuo tähän muutosta, joka paljastaisi miesten

herkkyyden, ajoittaisen luottamukseen perustuvan alistuneisuuden tai hellyyden tarpeen. Kuvassa 7 oleva nuori mies on hieman lyhyemmän näköinen kuin nainen, jota hän suutelee, mutta hän pitää itsevarmasti kättään naisen poskella ja pituuserokin heidän välillään johtuneen vartaloiden asennoista kuin oikeasta pituuserosta naisen hyväksi. Kuvan 7 nainen ja mies ovat lopulta siis varsin tasavertaisen herkässä asemassa, samoin kuin ovat myös toisiaan pitelevät nainen ja mies (Kuva 10). Yhdessäkään Kasvun ja kehityksen syke 8 -kirjan analysoidussa kuvassa miespuolinen henkilö ei vaikuta olevan haavoittuvaisemmassa asemassa kuin naispuolinen toisin kuin Terveiden portaat (2004) -kirjan kuvituksessa (Kuva 2).

Sukupuolistereotypisuus kirjan kuvituksessa tulee hyvin ilmi aukeamalta 68–69. Sivun 68 leipäteksti käsittelee pornoa ja sivun 69 teksti seksuaalirikoksia. Sivulla 68 on kuva, jossa mies kävelee koiran kanssa ohitse kadun varrella olevasta erotiikkaliikkeestä, joka mainostaa isoin kirjaimin sex-show:ta. Mies koiransa kanssa on ainut kuvassa näkyvä henkilö. Sivun 69 kuvassa on puolestaan naisen hahmo ja kuvaa on muokattu niin, että naisen kasvoista on vaikea saada selvää suurennettuna läpikuultavan naaman vuoksi. Samanlaista naaman toistamista on tyypillistä käyttää kuvissa, kun on tarkoitus kuvata dissosiaatiota tai mielen tai tunteiden järkkymistä. Kuvitus yhdistää sukupuolistereotyyppien mukaisesti ja sanattomasti miespuoliset ihmiset pornoon ja naispuoliset ihmiset seksuaalirikoksiin ja kuvan tyylin takia lähinnä niistä kärsiviksi uhreiksi.

6.5 Vire (2018)

Vire-oppikirja on 7–9.luokille tarkoitettu terveystiedon oppikirja. Kirjasta analysoidaan aihealueen ”Iloa ja vastuuta seksistä” sivut 138–175. Aihealueen kappaleet on nimetty järjestyksessä: Elämänpolkua eteenpäin (140–143), Murrosiän mullistuksessa (144–151), Seksuaalinen minä (152–157), Seurustelun voima (158–163), Ehkäisy ennen kaikkea (164–169) ja Vältetään sukupuolitaudit (170–175).

Oppikirjassa seksuaalinen moninaisuus tulee aikaisempia analysoituja kirjoja paremmin esille, minkä voi tulkita sukupuolen moninaisuuden näkymisen kannalta positiiviseksi asiaksi. Sivulla 154 avataan käsitteet hetero-, homo-, ja biseksuaalisuus ja sivulla 165 kerrotaan, että kondomia pitää käyttää myös suu- ja anaaliseksiä, jotta seksitaudeilta vältyttäisiin. Kondomin tärkeys suu- ja anaaliseksiä tuodaan uudestaan esiin sivulla 171 ja sivulla mainitaan myös homo- ja lesboseksi, koska seksitautien siirtyminen tapahtuu niissä samalla tavoin limakalvokontaktin kautta kuin heteroseksissäkin. Kirjassa ei kuitenkaan käydä läpi,

miten kondomia käytetään oikein ja turvallisesti suu- ja anaaliseksiä. Toisaalta kondomin käyttöohjeet heteroseksinkin osalta jäävät niukoiksi, eikä kirjassa esimerkiksi kerrota, että kondomit ovat kertakäyttöisiä tai miten päin kondomi on asetettava.

Kirjassa on Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) tavoin kuvitteellisia nuorten tarinoita sivuilla 150, 160, 162 ja 168. Tarinat muodostuvat kirjassa tärkeiksi sukupuolten edustajien kuvauksiksi, koska kirjan kuvituksen tuottama kuvaus sukupuolista jää vähäiseksi. Sivulla 168 oleva tarina kertoo teiniäitiydestä, sivun 162 tarinat koskevat ensimmäistä seksikertaa ja sivun 160 tarinat liittyvät ihastumiseen ja rakastumiseen. Sivun 150 tarinat koskevat murrosikää. Kaikki sivujen 150, 160, 162 ja 168 tarinat, joissa romanttinen tai seksuaalinen kiinnostus tulee esille, ovat tulkittavissa heteronuorten kertomiksi paitsi Laurin (160) tarina, joka lyhykäisyydessään on seuraava: ”Kun on rakastunut kaikki tuntuu menevän putkeen... Silloin jaksaa olla koulussa ja kestää mutsinkin valitukset.” Laurin tarinasta ei voi tehdä oletusta, että Lauri olisi hetero, mutta ei myöskään oletusta, etteikö hän olisi. Täten ei-heteronuoret jäävät lopulta näkymättömiksi eri sukupuolten edustajien kuvauksissa, mikä yksinkertaisesti kaventaa näitä kuvauksia.

Sivun 150 tarinoista voi huomata hienoisia sukupuolistereotyyppisyyksiä. Annika kertoo suuttumuksestaan äitiä kohtaan, koska äiti on asettanut Annikan puhelimeen ”hemmetin” saldorajan suurten puhelinlaskujen takia. Kaisa puolestaan kertoo jättäneensä bileet väliin finniensä takia ja Laura kertoo, miten hän ilahtui, kun hänen rintansa vihdoinkin kasvoivat ja hän sai naisellisen kropan, koska hän pelkäsi jäävänsä ”laudaksi”. Kaisan ja Lauran tarinat jäävät kirjassa ainoiksi, joissa nuori on huolestunut omasta ulkonäöstään. Tämä mukailee sukupuolistereotyyppistä ajattelua, että naiset murehtisivat enemmän ulkonäöstään kuin miehet. Annikankin tarina on kliseinen, koska ajatus suurista puhelinlaskuista tekevästä teinityöstä on sukupuolistereotyyppinen. Myös Anders, Lauri ja Petri kertovat tarinan murrosikään liittyen. Anders kertoo ahdistavasta tilanteesta, kun hän sai uimassa ollessaan erektion nähtyään tytön bikinit päällä. Petri puolestaan tuskailee äänenmurroksensa kanssa ja hänen tarinastaan paistaa läpi ärtyneisyys. Hän kuvailee tuntemuksiaan: ”Tosi ärsyttävää ku ei ikinä tiedä et mitä piipitystä sieltä suusta tulee. Vitsi mä toivon et tää menis pian ohi ja vois taas olla niinku muutki. Tosi ärsyttävää.” Lauri taas odottaa saavansa mopon, jotta kukaan ei voi määrätä häntä ja hänen kerronnastaan välittyy aggressiivisuus. Äidistään hän kertoo: ” – – mutsi aina kytää mun tekemisii ja valittaa joka asiasta. Mä oon muka liian myöhään ulkona tai tuhlaan liikaa rahaa. Mitä ### se sille kuuluu. Se väittää et mä oon viel lapsi mut kyl mä jo

osaan hoitaa omat asiani.” Vaikka Annika kertoo suuttuneensa äidilleen saldorajasta, vihaisuus ja ärtyneisyys välittyy tarinoista hieman sukupuolistereotyyppisesti vahvemmin miessukupuolta koskettavaksi piirteeksi.

Kirjan tekstistä erottuu yksilöllisyyden painottaminen, jonka voi tulkita tärkeäksi moninaisuuden näkökulmasta. Yksilöllisyyden tema korostuu etenkin oppikirjan elämänpolku (140–143) ja murrosikää (144–151) käsittelevissä kappaleissa. Esimerkiksi sivulla 143 muistutetaan: ”Jokaisen elämänpolku on erilainen” ja sivulla 146 kuukautiskerron pituuden kerrotaan olevan yksilöllinen ja sivulla 147 kerrotaan, että eri ihmisillä on erinäköisiä penksiä. Sivulla 149 nostetaan esiin: ”Murrosiän mukanaan tuomat psyykkiset muutokset ovat hitaampia kuin fyysiset. – – Myös muutosten voimakkuudessa on eroja.” Tämän lisäksi Seksuaalinen minä -kappaleessa kerrotaan seksuaalisuuden olevan jokaisella ihmisellä yksilöllinen, aivan kuten minäkuvankin (153). Yksilöllisyys yhdistetään kirjassa näkyvästi ihmisten elämänpolkuihin, seksuaalisuuteen sekä ihmisten kasvuun ja kehitykseen, mutta ei kuitenkaan sukupuoleen. Yksi syy tähän lienee sukupuoliteeman laiminlyönti kirjassa sillä sukupuolta käsitellään varsin lyhyesti vain yhdellä sivulla, sivulla 155.

Sivulla 155 sukupuoli ja sukupuolen moninaisuus tulevat esiin transsukupuolisten ja transvestiittien käsittelyn kautta. Transsukupuolisista kerrotaan tekstissä näin: ”Osa ihmisistä kokee olevansa toista sukupuolta kuin hänen fyysinen sukupuolensa on. – – Heidän seksuaalinen suuntautumisensa voi olla niin hetero-, homo- kuin biseksuaalinenkin. – – Joillakin transsukupuolisilla psyykkisen ja fyysisen sukupuolen ero on niin valtava, että he korjaavat sukupuoltaan leikkausten ja hoitojen avulla.” Transvestiiteista oppikirja puolestaan kertoo: ”Osa transsukupuolisista ihmisistä toteuttaa omaa minäänsä pukeutumalla toisen sukupuolen edustajaksi, joko jatkuvasti tai satunnaisesti”. Väite siitä, että transvestiitit ovat transsukupuolisia on hämmäntävä ja tulkittavissa virheelliseksi, koska transsukupuolisuus ja transvestismi on perinteisesti ymmärretty eri asioiksi. Suomalaisen sukupuolivähemmistöjen oikeuksia ajavan ihmisoikeusjärjestö Trasek ry:n (ei pvm.) nettisivuilla transvestiitti on määritelty ihmiseksi, joka on pääosin tyytyväinen syntymässä annettuun sukupuoleensa ja transsukupuolinen ihmiseksi, jonka sukupuoli ei vastaa syntymässä annettua sukupuolta. Nettisivuilla kerrotaan transihmisen olevan termi, jonka voidaan ajatella kattavan käsitteenä niin transsukupuoliset kuin muunsukupuoliset ja toisinaan myös transvestiitit.

Erityisen huomionarvoista transsukupuolisten ja transvestiittien käsittelyssä on heistä kertovan tekstin paikka oppikirjassa. Transsukupuolisia ja transvestiitteja käsitellään samalla sivulla vierekkäin pedofiiliasta ja inestistä kertovan tekstin kanssa. Pedofiiliasta ja inestistä kertova teksti on otsikoitu: ”Laitonta seksuaalisuutta” ja vain muutama sentti kirjassa erottaa otsikon transsukupuolisuutta ja transvestisuutta käsittelevän tekstin otsikosta:

”Transsukupuolisuus”. Asettelen voi ajatella vahvistavan mielikuvaa sukupuolen moninaisuudesta poikkeavuutena ja jopa jonakin vastenmielisenä tai pelättävänä asiana, koska se on asetettu yleisesti hyvin raskaasti tuomittujen seksuaalisten taipumusten viereen.

Mielikuvan sukupuolen moninaisuudesta poikkeavuutena ja vain tiettyä osaa ihmisistä koskettavana asiana voi tulkita saavan vahvistusta myös siitä, että teksti on ainoa sukupuolta käsittelevä teksti analysoidulla aihealueella. Näiden seikkojen vuoksi on perusteltua katsoa, ettei oppikirjassa onnistuta käsittelemään sukupuolen moninaisuutta neutraalisti, saati korrektisti.

Sukupuolen vähäisen käsittelyn vuoksi sukupuoli typistyy tarkoittamaan ulkoisia genitaaleja oppikirjassa. Ilmaisut kuten ”Naisen sukupuolielimet” (146) ja ”Miehen sukupuolielimet” (147) ohjaavat yhdistämään fyysiset piirteet sukupuoleen samoin kuten esimerkiksi myös yhdynnän määritelmä sivulla 161: ”Yhdynnässä mies työntää jäykistyneen peniksen naisen kostuneeseen emättimeen.” Oppikirjassa kuitenkin mainitaan fyysinen ja psyykkinen sukupuoli (155), mutta koska näitä käsitteitä ei avata, käsitteiden voi tulkita jäävän ilman varsinaista painoarvoa. Sukupuoliteeman laiminlyömällä kirja vakiinnuttaa kaksijakoista sukupuolijärjestelmää muun muassa siten, että tieto sukupuolen moninaisuudesta jää puutteelliseksi, mutta myös niin, että sukupuoli yhdistetään mutkitta ja toistuvasti nais- ja miestyypillisiin genitaaleihin ja kehoihin.

6.6 Vire (2018) kuvitus

Aihealueen kuvitus on runsasta kuvien koon ja määrän vuoksi, mutta monessa kuvassa näkyy vain tietty osa ihmiskehoa. Sivulla 143 on koko sivun kattava kuva vauvasta, josta näkyy selvästi lähinnä vauvan päätä. Sivulla 151 on myös koko sivun kattava kuva, josta näkyy oletettavasti tytön keskikroppa ja hän pitelee vatsaansa niin kuin se olisi kipeä. Sivun 155 puolet sivusta vievästä kuvasta näkyy kengät ja hieman nilkkoja, kuva on otettu kuin ihminen katsoisi suoraan jalkoihinsa. Lähes koko sivun vievä kuva sivulla 164 on samankaltainen jalanpohjakuva kuin aikaisemmista analysoidusta kirjoista nostetut jalanpohjakuvat ja siinä peiton alta paljastuu vain kahden ihmisen jalanpohjat. Koko sivun kattavassa kuvassa sivulla

167 nainen seisoo ikkunan edessä raskaustesti kädessä ja pitää toista kättään kasvoillaan kuin hämmästyksestä ja hän vaikuttaa ilahtuneelta. Kuvaa on leikattu niin, että vain naisen yläkroppaa on näkyvissä, mutta jo kyynärpäät jäävät kuvan ulkopuolelle. Sivulla 169 on puolestaan koko sivun kuva raskaana olevan naisen keskivartalosta. Lähes koko sivun vievässä kuvassa sivulla 170 on suurennettuna housujen taskussa pidettävä kondomi, mutta kondomin kantajasta on mahdotonta tehdä oletuksia kuvassa näkyvän housukankaan perusteella. Sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta tämän tyyppinen kuvitus muodostuu lopulta neutraaliksi, koska vaikka tämän tyyppistä kuvitusta ei voi laskea heteronormatiiviseksi sitä ei voi myöskään laskea heteronormatiivisuudesta poikkeavaksi tai sitä haastavaksi kuvitukseksi.

Sivun 140 (Kuva 12) kuva, jossa näkyy kunnolla ihmisiä, on tärkeä sukupuolen moninaisuuden näkymisen näkökulmasta. Kuvassa mies pitelee lasta sylissään ja hän ja kaksi naista seuraavat toisen miehen kalastusta rantakalliolla. Kuva rikkoo perinteistä sukupuolistereotypiaa lasten hoitamisesta yksinkertaisesti sillä, että kuvassa mies pitelee lasta sylissään eikä nainen. Kuva 12 myös monipuolistaa oppikirjan kuvausta miehistä, koska siinä mies hoivaa ja pitää huolta toisesta ihmisestä.

Kuva 12. Vire- oppikirjan (2018) kuva sivulta 140, jossa lasta pitelevä mies ja kaksi naista seuraavat rantakalliolla toisen miehen kalastusta.

Kuvia varsinaisista pariskunnista on analysoidulla alueella vähän, eivätkä ihmiset näissä pariskuntakuvissa ole erikoisen tai mieleenpainuvan näköisiä vaatetuseltaan tai ulkonäöltään. Selkeitä heteropareja esittäviä kuvia on neljä sivuilla 141, 144, 158 ja 163. Sivun 141 kuvassa

on kuvattu ihmisen elämänpolkua vauvasta vanhuuteen ja aikuisuuden kohdalla mies ja nainen halaavat toisiaan lastenrattaiden vieressä. Sivujen 144 ja 158 kuvissa esiintyy sama tyttöpoika-pari, jotka halaavat (144) ja makaavat vieretysten ruohikolla (158). Sivun 163 kuvassa tyttö ja poika ottavat kännykällä yhteiskuvaa maatessaan vieretysten nurmikolla. Analysoidulla alueella löytyy myös yksi selvästi homoparia esittävä kuva sivulta 152. Kuvassa kaksi miestä on hymyillen pussaamassa toisiaan ja kuvasta näkyy myös, että toisella miehistä on nimettömässä sormessaan sormus. Kuva on ensimmäinen ”Seksuaalinen minä”-nimetyssä kappaleessa ja seuraavalla sivulla on otsikko: ”Suuri voimavara”, jolla viitataan siihen, miten seksuaalisuus voi olla voimavara ihmisen elämässä. Kuvan ympäristö oppikirjassa antaa ymmärtää oppikirjan käsittelevän seksuaalista moninaisuutta hyväksyvästi ja myönteisesti.

Alueella on myös pariskuntakuvia, joista kuvitustyylin vuoksi ei voi kunnolla määritellä sukupuolta. Sivulla 160 (Kuva 13) kaksi punaista ihmishahmoa halaavat ja suutelevat toisiaan ja heistä ei voi päätellä heidän sukupuoliaan sukupuoleen liitettävien tunnusmerkkien puutteen vuoksi. Sivun 162 kuvassa (Kuva 14) kaksi ihmismäistä hahmoa makaavat kasvitusten vierekkäin ja heillä molemmilla on pitkät hiukset, toisella siniset ja toisella vihreät. Sinihiuksisesta hahmosta näkyy vain selkäpuoli ja vihreähiuksisen hahmon hiukset näyttävät enemmän kasvin lehdiltä kuin ihmisen hiuksilta. Heidän vieressään on käytetty kondomi ja heidän takanaan jonkinlainen kyltti, jossa lukee: ”Pääsy kielletty!”. Kuvan 14 sivulla käsitellään ensimmäistä yhdyntäkertaa nuorten tarinoiden kautta, joissa kaikissa on kyse heteroseksistä, mutta itse kuvasta 14 kovin selkeää heterovaikutelmaa ei tule ja hahmot ovat tulkittavissa androgyynisiksi.

Kuva 13. Vire-oppikirjan (2018) sivun 160 kuvassa kaksi punaista ihmismäistä hahmoa halaavat ja suutelevat toisiaan. Ihmishahmoista ei pysty päättelemään sukupuolta hyvin pelkistetyn ulkonäön vuoksi.

Kuva 14. Kuva Vire-oppikirjasta (2018) sivulta 162, jossa vihreähiuksinen ja sinihiuksinen ihmishahmo makaavat kasvotusten vierekkäin mitä ilmeisimmin seksin harrastamisen jälkeen. Kuvan hahmojen sukupuolta on hankala päätellä varmasti, joten hahmot voi tulkita androgyynisiksi.

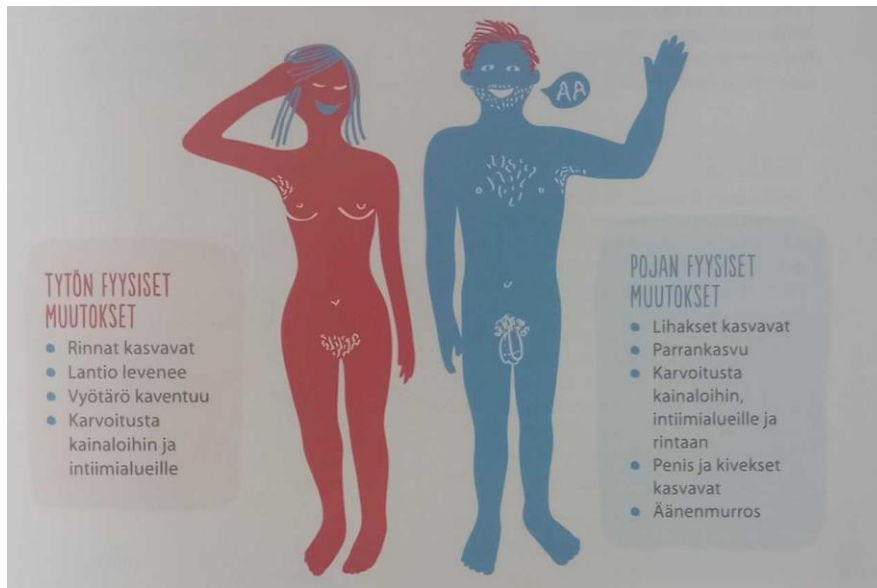
Kirjan kuvituksesta voi havaita viitteitä sukupuolistereotyyppisyyksistä. Esimerkiksi sivun 149 kuvassa (Kuva 15) on kaksi ihmismäistä hahmoa, joista toinen on miesmäinen ja toinen naismainen. Naismainen henkilö istuu ja pitää kädellään kirjettä, jossa lukee: ”Presidentille” ja kirje on laitettu sydämen muotoisella asialla kiinni, mikä saa arvuuttelemaan, onko kyseessä rakkauskirje. Miesmäinen hahmo seisoo ja pitää päänsä päällä lippua, jossa lukee: ”Eduskuntaan 179966”, joka ilmeisesti vihjaa, että mies kannattaa jotakin ehdokasta eduskuntaan. Naismaisen hahmon käytös vaikuttaa hillityltä ja siistiltä hänen vieressään tuulettavaan miesmäiseen hahmoon nähden. Miesmäisestä hahmosta tulee kuva aktiivisempänä osallistujana politiikkaan kuin naismaisesta hahmosta, joka ei tuuleta, vaan vaikuttaa lähinnä olevan ihastunut presidenttiin tai haluavansa tuoda arvostuksensa esille tälle

kirjeellään. Kuvasta välittyvä käyttäytymisero naismaisena ja miesmäisen hahmon välillä noudattaa heteronormatiivista ajattelua, jossa miehet nähdään naisia aktiivisempina ja tärkeämpinä toimijoina.

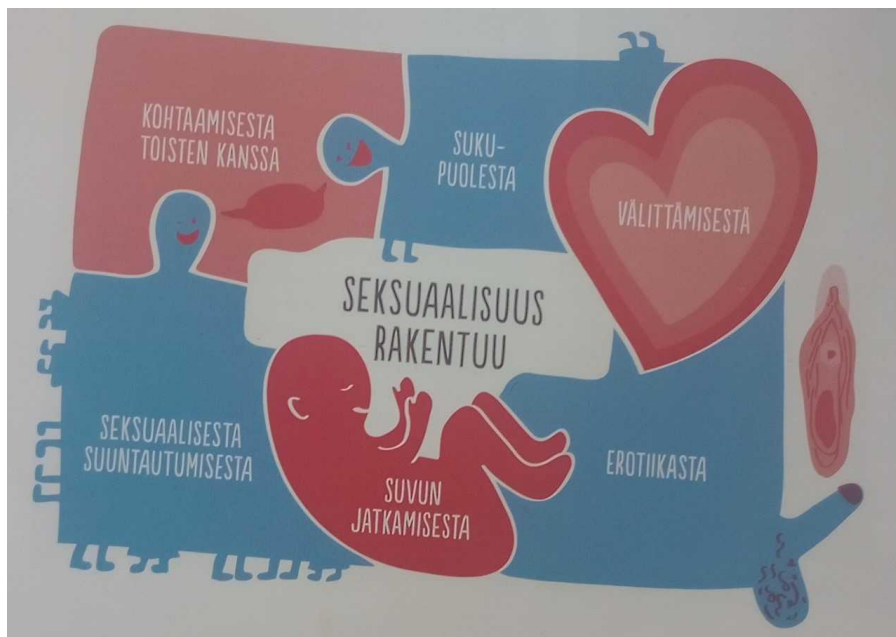
Kuva 15. Vire-oppikirjan (2018) sivun 149 kuvassa naismainen hahmo istuu ja pitää kiinni presidentille tarkoitetusta kirjeestä. Miesmäinen hahmo seisoo ja vaikuttaa kannustavan innolla jotakin ehdokasta eduskuntaan.

Kuvituksessa leikitellään myös punaisella ja sinisellä värillä ja sivun 145 kuvassa tytön kroppa on punainen ja pojan sininen (Kuva 16). Sukupuolen perusteella tehtävä tyypillinen värijako punaisella ja sinisellä toistuu sivulla 159, kun vakituisesti seurustelevien nuorten prosenttiosuudet esitetään siniseksi ja punaiseksi väritettyjen sydäminen sisällä. Poikien prosenttiosuuksista kertovat sydämet ovat siis siniset, tyttöjen punaiset.

Kuva 16. Vire-oppikirjan (2018) sivun 145 kuvassa tytön vartalo on väriltään punainen ja pojan sininen tyypillisen sukupuolivärijaon mukaan.

Tästä värinäkökulmasta mielenkiintoiseksi tulee sivun 153 kuva (Kuva 17), jossa on yritetty kuvata seksuaalisuuden osa-alueita. Kuvan keskikohta on jätetty valkoiseksi ja siinä lukee: ”Seksuaalisuus rakentuu”. Tämän valkoisen kohdan ympärille punaiseksi ja siniseksi laitettut osat muodostavat ringin. Punaisia osa-alueita on kolme ja niissä lukee: ”Suvun jatkamisesta”, ”Kohtaamisista toisten kanssa” ja ”Välittämisestä”. Kolmessa sinisessä osa-alueessa lukee: ”Sukupuolesta”, Seksuaalisesta suuntautumisesta” ja ”Eroitiikasta”. Tämän lisäksi kuvan sivussa on punainen vulva ja sininen penis, jotka tuntuvat vahvistavan, että värit ovat tässäkin kuvassa sidottu tiukasti sukupuoleen. Kuvasta 17 voidaan tämän vuoksi katsoa välittyvän sukupuolinormeja. Punainen kohta, jossa lukee: ”Suvun jatkamisesta” on vauvan muotoinen, jonka vuoksi vauvat tunnutaan yhdistävän enemmän naisten asiaksi kuin miesten. Muut punaiset kohdat liittyvät toisten kohteluun, välittämiseen ja kohtaamiseen heidän kanssaan. Kuva vaikuttaakin yhdistävän naiset enemmän sellaiseen seksuaalisuuteen, johon kuuluu tunteet välittämisen ja huolenpidon kautta, kuin miehet. Tätä vahvistaa se, miten siniseksi laitettu kohta: ”Eroitiikasta” toimii sijoittelunsa vuoksi vastakohtana välittämiselle, koska se on suoraan välittämisen alapuolella. Merkittävästi minäkuvaan liittyvät asiat, kuten seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli, ovat sinisellä, vaikkeivat ne koske erityisesti yhtä tiettyä sukupuolta. Kun kaikille tärkeät asiat yhdistetään sinisellä miehuuteen, voi tämän tulkita maskuliinisuuden tärkeyden korostamiseksi, joka liittyy miesten toimijuuden korostamisen kautta heteronormatiivisuuteen.

Kuva 17. Vire-oppikirjan (2018) sivun 153 seksuaalisuuden osa-alueita kuvaava kuva. Siniset ja punaiset osat muodostavat ringin, jonka on tarkoitus symboloida miten seksuaalisuus koostuu eri asioista.

6.7 Lähde (2020)

Lähde-oppikirja (2020) on 7.–9. luokille tarkoitettu terveystiedon kirja. Lähde-oppikirjasta (2020) analysoidaan aihealue: ”Kasvu ja seksuaalisuus” (126–169). Aihealueen kappaleet on nimetty seuraavasti: Elämänkulku (128–133), Murrosiän muutokset (134–141), Ihastuminen ja seurustelu (142–145), Seksuaalisuus ja seksi (146–151), Ehkäisy (152–157), Lisääntymisterveys (158–163) ja Seksuaalioikeudet (164–169).

Sukupuoli, samoin kuin sukupuolen moninaisuus, ovat näkyviä aiheita Lähde -oppikirjassa (2020) toisin kuin Vire (2018) tai Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) oppikirjoissa. Sivulla 148 sukupuolesta kerrotaan näin: ”Sukupuoli määritellään perinteisesti kehon ulkoisten ominaisuuksien perusteella. Kehon fyysisistä merkeistä huolimatta ihminen voi kuitenkin kokea kuuluvansa eri sukupuoleen tai kokea tarpeettomaksi määritellä sukupuoltaan mitenkään”. Sukupuoli ei oppikirjan mukaan ole pelkästään fyysinen asia, vaan myös ihmisen omaan kokemukseen pohjaava. Sukupuoli on myös jotain sellaista, jota ei ole pakko määritellä. Sukupuoli ja sukupuolen moninaisuus näkyvät kirjassa parhaiten niistä annetun tiedon määrässä. Esimerkiksi sivulla 148 sukupuolen moninaisuus on määritelty: ”Sukupuolen moninaisuus tarkoittaa, että sukupuolia on useita”. Tämän jälkeen huomautetaan, että suurin osa ihmisistä kokee olevansa naisia tai miehiä, mutta käsitteet kuten

muunsukupuolinen, transsukupuolinen, sukupuolivähemmistö ja intersukupuolisuus avataan tästä huolimatta samalla sivulla lukijalle.

Sukupuolittavia sanoja kuten tyttö ja poika on aihealueen teksteissä vain vähän ja niiden käyttö vaikuttaa harkitulta. Harkittua vaikutelmaa tukee se, että kun sukupuoli tulee ensimmäistä kertaa kunnolla aiheeksi, käsitellään sitä sivuilla 135–136 näin: ”Aivojen hormonituotannon takia keho alkaa sekä tytöillä että pojilla tuottaa sukupuolihormoneja. Biologisesti pojilla kivekset alkavat valmistaa sukupuolihormonia nimeltä testosteroni. – – Biologisesti tytöillä sukupuolihormoni estrogeeni aiheuttaa esimerkiksi valkovuodon erittymisen ja kuukautiskierron alkamisen”. Tämän jälkeen analysoidulla alueella ei enää käytetä käsitteitä kuten ”biologinen tyttö” tai vastaavia, vaan viitataan yksinkertaisemmin tyttöihin ja poikiin. Sukupuolen biologisen ulottuvuuden voi silti katsoa tulevan oppikirjassa hyvin esille näiden käsitteiden kautta. Sukupuolen biologisen ulottuvuuden ”asema” tulee myös oppikirjassa selväksi kuvatekstissä (135), jossa sukupuoli-identiteetin kerrotaan tarkoittavan sukupuolikokemusta, joka ei välttämättä ole sama kuin ihmisen biologinen sukupuoli. Sukupuolittavia sanoja vaikuttaa esiintyvän analysoidulla alueella oikeastaan vain silloin kun niiden käyttö on olennaista kuten sivulla 153: ”Tytön ja pojan välisessä suhteessa tarvitaan edelleen raskauden ehkäisyä, ellei raskautta toivota”. Sukupuolittavien sanojen harkitusta ja perustellusta käytöstä kertoo myös se, miten murrosiän kaikille yhteiset muutokset kuten pituuskasvu ja karvoituksen lisääntyminen on käsitelty (134–135) ilman sukupuolittavia sanoja.

Huomionarvoista sukupuolittavien sanojen vähäisessä ja harkitussa käytössä on sen heteronormatiivisuutta vähentävä vaikutus. Kun sukupuolittavia sanoja esiintyy vain perustellusti, kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän ja siihen kiedotun heteronormatiivisuuden painoarvot tuntuvat heikkenevän. Sukupuolittavien sanojen tarkka käyttö vähensi myös sukupuolistereotyyppien esiintymistä kirjassa. Oppikirjan analysoidulla alueella ei löytynyt kirjallista kohtaa, jonka voisi tulkita sukupuolistereotyyppiseksi. Kirjan tekstityylinen ratkaisu, että kuvitteelliset nuorten tarinat puuttuvat kirjan kappaleista, tukee merkittävästi sukupuolistereotyyppien minimaalisuutta kirjan tekstissä (vrt. Kasvun ja kehityksen syke 8 [2008], Vire [2018]). Toisaalta on huomattava, että monipuoliset kuvaukset eri sukupuolten edustajista, jotka olisivat sukupuolen moninaisuuden kannalta tärkeitä, jäävät kirjassa hieman uupumaan kenties juuri kuvitteellisten tarinoiden puutteen vuoksi. Lähde -oppikirjan (2020)

sukupuolistereotyyppioiden niukkuus on kuitenkin tulkittava sekin myönteiseksi sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta.

Lähde-oppikirja (2020) on tutkielman ainoa analysoitu kirja, joka vaikutti suhtautuvan kriittisesti kaksijakoiseen sukupuolijärjestelmään, mikä on sukupuolen moninaisuuden näkymisen kannalta myönteinen ja oleellinen asia. Etenkin sivun 151 teksti tuki havaintoa siitä, että oppikirjassa suhtaudutaan kriittisesti kaksijakoiseen sukupuolijärjestelmään eikä sitä pyritä luonnollistamaan. Sivun 151 otsikoitu: ”Normatiivisuus voi aiheuttaa syrjintää” ja sukupuoli on sivulla keskeinen aihe. Kyseisellä sivulla kerrotaan: ”Monet seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvät normit ovat oletuksia siitä, miten ihmisten kuuluu ilmaista seksuaalisuuttaan ja kokea sukupuolensa. – – Sukupuolinormatiivisuus tarkoittaa sitä, että eri sukupuoliin liitetään tiettyjä kulttuurisesti tyypillisiä ominaisuuksia. Sukupuolinormit rajaavat sitä, mitä pidetään eri sukupuolille sopivana käytöksenä, mitä eri sukupuoliin kuuluvat haluavat tai voivat tehdä. – – Jotta tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta voitaisiin edistää, tulee tunnistaa syrjivät normit ja haastaa ne”. Tekstissä lukijaa siis kannustetaan sukupuoleen liittyen sekä normitietoisuuteen että normikriittisyyteen. Myös sukupuolen biologisen ulottuvuuden esiintuonti ja sen pitäminen sukupuoli-identiteettiä määrittämättömänä asiana heti sukupuolta käsitellessä (135) vahvisti käsitystä siitä, että kirjassa suhtaudutaan kaksijakoiseen sukupuoleen kriittisesti.

Sukupuoli on analysoidulla alueella erotettu asianmukaisesti seksuaalisuudesta. Sukupuolen moninaisuutta käsitellään Seksuaalisuus ja seksi (146–151) kappaleessa, mutta se tehdään eri väliotsikon alla kuin seksuaalisen moninaisuuden käsittely. Tämä tukee lukijan ymmärrystä siitä, että vaikka sukupuoli liittyy seksuaalisuuteen, se on eri asia kuin seksuaalisuus. Sivulla 146 seksuaalisuuden kerrotaan olevan voimavara, johon kuuluu muun muassa fyysinen kehitys, seksuaalinen suuntautuminen, nautinto, intiimi läheisyys ja lisääntyminen. Sukupuoli jää siis Vire-oppikirjasta (2018) poiketen mainitsematta yhdeksi seksuaalisuuden osa-alueeksi, vaikka biologinen sukupuoli toki vaikuttaa kirjassa mainittuun fyysiseen kehitykseen. Sukupuolen ja seksuaalisuuden erottamisen puolesta puhuvat oppikirjassa käytetyt korrektit käsitteet kuten sukupuolihormonit (135), sukuelimet (135), sulusolut (136), seksitaudit (152). Seksitaudit liittyvät seksiin eivätkä sukupuoleen kuten vanhanaikainen sukupuolitauti sanana antaa ymmärtää. Sukupuolielinten sijaan käytetty sukuelin -sana yhdistää sukuelimet ensisijaisesti elinten biologiseen tarkoitukseen eli suvun jatkamisen

mahdollistamiseen eikä sukupuoleen. Sama koskee sukusolu -käsitteen käyttöä sukupuolisolun käytön sijaan.

Inklusiivisuus ja informatiivisuus vaikuttavat olevan oppikirjan keskeisiä tavoitteita, mikä tukee eri sukupuolten edustajien moninaisuuden esille tuontia sekä sukupuolen moninaisuuden näkymistä kirjassa. Huomionarvoista on, että kirjassa tulee aikaisempia analysoitua kirjoja paremmin esiin ihmisten moninaisuus laajemminkin kuin vain sukupuolen tai seksuaalisuuden osalta. Tämän voi huomata etenkin Elämänkulku- kappaleessa (128–133), jossa kerrotaan perhemuotojen moninaistuneen ja että yhä useampi nuori aikuinen ei halua lapsia lainkaan. Ihmisten moninaisuus on huomioitu huolella esimerkiksi aikuisuuden kehitystehtävien yhteydessä (131) kun kerrotaan, että aikuisella on vastuu *mahdollisesta* parisuhteesta tai perheestä. Myös parisuhteita käsitellessä ihmisten moninaisuus huomioidaan, kun sivulla 143 kerrotaan myös parisuhteita olevan erilaisia ja että: ”Seurustelevat parit luovat itse pelisäännöt sille, mitä seurustelu heidän kohdallaan tarkoittaa”. Oppikirjassa myös syvennyttään erikseen eri aihepiireihin kuten normatiivisuuteen ja syrjintään (151), ehkäisyn historiaan (157), hiv-infektioon ja hiv-epidemiaan (163) ja tyttöjen sukupuolielinten silpomiseen (169). Aihepiirit ovat tärkeä lisä, joilla lukija voi parantaa tietojään erilaisuudesta ja moninaisuudesta, mutta kenties myös luopua tietyistä ennakkoluuloista.

6.8 Lähde (2020) kuvitus

Aihealueella on paljon kuvia ja niissä esiintyy reilusti ihmisiä. Kuvien ihmiset ovat pääosin iloisia tai tyytyväisen näköisiä ja heidän joukkonsa on monipuolinen: kuvista löytyy eri ikäisiä, eri sukupuolien ja seksuaalisuuksien edustajia ja eri kulttuureista olevia ihmisiä (130, 133, 167). Huomionarvoista kuvituksessa on, ettei sitä ole värikoodattu sukupuolityypillisesti kuten miesten asiat sinisellä ja naisten asiat punaisella (vrt. Terveiden portaat [2004], Vire [2018]). Kuvituksessa myös niin miehet (128, 133, 158) kuin naiset (131, 158) on kuvattu tekemisissä lasten kanssa. Näin ollen sukupuolinormia, että lasten hoito olisi pääasiassa naisten asia, ei välity kirjan kuvituksesta. Mies- ja naispuolisia henkilöitä on kirjassa kuvattu monipuolisesti esimerkiksi olemassa kavereiden kanssa (esim. 130, 134, 163), mutta myös hetero- ja homopariskuntina (esim. 126, 135, 147, 164). Joissakin kuvissa ihmiset ovat myös yksinään (esim. 137, 148, 165).

Elämänkulun käsittely kuuluu Lähde-oppikirjassa (2020) Vire- oppikirjan (2018) tavoin seksuaalisuutta ja seurustelua käsittelevään aihealueeseen. Tavat, joilla elämänkulkua

käsitellään kuvituksen kautta näissä kahdessa kirjassa eroavat merkittävästi niiden normatiivisuudessa, mikä tekee niistä myös sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta kiinnostavat. Vire- oppikirjan sivulla 141 kuvataan elämänpolkua ja sen eri vaihteita vauvasta vanhuuteen ja eri elämänvaiheiden tunnusmerkit on kirjoitettu kuvaan auki. Esimerkiksi aikuisuuden (20–75 vuotta) tunnuspiirteiksi on kirjoitettu: itsenäinen elämä, vastuunotto omista teoista ja toisista ihmisistä, työura, parisuhde, perhe, sinkkuelämä, ikäkausikriisit. Aikuisuuden tunnusmerkkien vieressä mies ja nainen halaavat toisiaan lastenrattaiden vieressä. Lähde- oppikirjassa elämänkulkua esittää sivulla 129 vieretysten eri-ikäiset miespuoliset henkilöt (Kuva 18) ja kuvatekstinä on: ”Siirtyminen elämänvaiheesta toiseen voi syystä tai toisesta tapahtua ihmisillä eri aikaan. Ihminen voi myös kokea olevansa eri-ikäinen kuin mitä hänen biologinen ikänsä on.” Lähde- oppikirjan (2020) elämänkulun käsittely kuvituksessa on huomattavasti vähemmän normatisoivaa kuin Vire-oppikirjan (2018), mikä tulee ihmisten moninaisuuden näkymistä myös sukupuolta laajemmin.

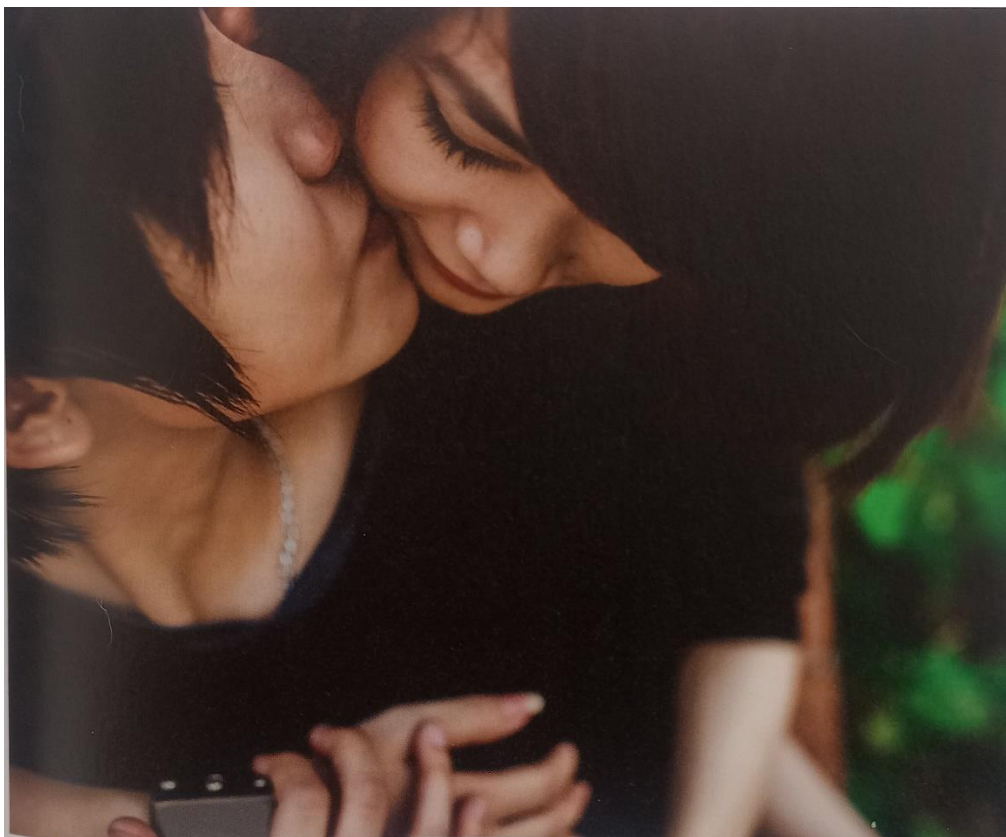
Kuva 18. Yhdistelmäkuva Vire (2018) ja Lähde- oppikirjan (2020) elämänpolkukuvista vierekkäin. Vire -oppikirjan sivun 141 kuvassa (vasemmalla) kuvataan tyypillistä elämänpolkua vauvasta vanhuuteen, johon kuuluu mm. parisuhde ja lastenhankinta. Lähde-oppikirjan sivun 129 elämänpolkukuvassa (oikealla) eri ikävaiheissa olevat miespuoliset henkilöt ovat rivissä.

Analysoidulla alueella on pariskuntakuvia niin hetero- kuin homopariskunnistakin.

Pariskuntakuvin parit ovat tyytyväisen tai onnellisen näköisiä riippumatta siitä, että onko kyseessä hetero- vai homopari. Sivun 147 pariskuntakuva (Kuva 19) on mielenkiintoinen, koska ihan täyttä varmuutta kuvassa esiintyvien henkilöiden sukupuolesta ei voi tehdä.

Kuvassa näyttäisi kuitenkin olevan kaksi naista halaamassa. Kuvan pariskunta vaikuttaisi

myös pukeutuvan emotyyliin, joka on yksi tyyllinen alakulttuuri. Kuva 19 on Seksuaalisuus ja seksi -kappaleessa (146–151) ja kontekstissaan kuvan voi tulkita viestivän, että seksi ja seksuaalisuus kuuluu kaikille, myös valtavirrasta jotenkin eroaville ihmisille.

Kuva 19. Lähde -oppikirjan sivun 147 kuva, jossa oletettavasti kaksi naista halaa toisiaan ja toinen naisista on pussaamasta toista poskelle. Kummallakin naisella vaikuttaisi olevan emoalakulttuurin mukainen tyyli.

Kuvan 19 lisäksi aihealueelta löytyy myös toinen kuva, jossa sukupuolen oletus on tavallista vaikeampaa. Kuva löytyy samalta aukeamalta kuvan 19 kanssa (Kuva 20) sivulta 146. Kuvassa 20 kaksi ihmistä halaa sivuttain toisiaan selät kameraan päin. Kuvassa ei näy henkilöiden päitä, joka vaikeuttaa sukupuolen arvioimista, mutta myös henkilöiden vaatteet vaikeuttavat sukupuolen arvioimista. Pelkän henkilöiden fysiikan perusteellakaan ei voi varmasti sanoa, minkä sukupuolen edustajia kuvassa on. Kuvan 20 kuvatekstinä lukee: ”Seksuaalisuus on ihmisenä olemista kukin omalla tavallaan ja tyyllillään. Ihmisen seksuaalinen minäkuva muuttuu ja kehittyy läpi elämän”. Kuvateksti yhdessä kuvan kanssa piirtyvät positiivisiksi seksuaalisuuden moninaisuuden näkökulmasta, mutta ne herättävät myös ajatuksen, että toisen kanssa miellyttävä oleminen on tärkeämpää kuin se, minkä sukupuolen edustajan kanssa miellyttävää olemista on.

Kuva 20. Kuvassa kaksi ihmistä halua sivuttain laittamalla kätensä toistensa housujen takataskuihin. Kuvasta on hankalaa päätellä henkilöiden sukupuolta.

Ihmiset kirjan kuvituksessa ovat pääosin hyvin arkisen näköisiä vaatteidensa ja ulkonäkönsä puolesta. Sivulta 165 löytyy kuitenkin tästä näkökulmasta mielenkiintoinen kuva (Kuva 21), jossa oletettavasti nuori mies katsoo kameraan. Hänellä on hopeaksi värjätyt lyhyet hiukset ja toisessa korvassaan korvakoru. Kuva on Seksuaalioikeudet -kappaleessa (164–169) ja sen kuvatekstissä lukee: ”Oikeus omaan seksuaalisuuteen: Kaikilla on oikeus tuntea seksuaalista halua, kokea seksuaalista nautintoa sekä määritellä ja ilmaista seksuaalinen suuntautumisensa ja sukupuolensa haluamallaan tavalla”. Kuvan 21 kuvatekstistä saa vaikutelman, että kuvassa esiintyvä henkilö on sukupuolensa tai seksuaalisen suuntautumisensa puolesta jotenkin normista poikkeava. On mielenkiintoista, että juuri hopeahiuksinen ja korvakorua käyttävä nuori mies on valikoitunut tähän kontekstiin, koska sivuilla 137 ja 148 on myös kuvat nuorista miehistä (Kuva 22), jotka ovat arkisemman näköisiä ilman värjättyjä hiuksia tai lävistyksiä. Tämän myötä vaikuttaa, että kirjassa sorrutaan ajatukseen, että sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöasema välittyy ulkonäön kautta muille tai että sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöihin kuuluvat eivät voisi olla varsin tavallisen näköisiä ulkonäöltään.

Kuva 21. Lähde – oppikirjan (2020) sivun 165 kuvassa nuori mies katsoo kameraan. Hänellä on harmaaksi värjätyt hiukset ja korvakoru toisessa korvassa.

Kuva 22. Yhdistelmäkuva Lähde -oppikirjan (2020) sivujen 137 (vasen) ja 148 (oikea) kuvista, joissa molemmissa näkyy varsin tavallisen näköiset nuoret miehet yksinään.

7 Tulokset

Tässä luvussa esittelen luvun 6 analyysien pohjalta saadut tutkimustulokset. Tutkimustulosten esittelyn lisäksi käyn läpi ja arvioin niihin vaikuttaneita tekijöitä. Tutkielmani tavoitteena oli selvittää 1) onko sukupuolen moninaisuuden representaatio lisääntynyt 2000-luvun terveystiedon oppikirjoissa ajallisesti tarkasteltuna sekä 2) onko terveystiedon oppikirjojen sukupuolikäsitys muuttunut enemmän sukupuolen moninaisuuden huomioonottavaksi 2000-luvun aikana.

Kirjojen analyysin jälkeen on selvää, ettei sukupuolen moninaisuuden näkyminen oppikirjoissa ollut ajallisesti selvän nousujohteista tai vähenevää. Sukupuolen moninaisuus oli näkyvimmillään Lähde (2020) ja Terveiden portaat (2004) oppikirjoissa ja vähiten se näkyi Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) ja Vire (2018) oppikirjoissa. Terveiden portaat (2004) ja Lähde (2020) oppikirjoissa sukupuolen moninaisuutta käsitellään enemmän kuin Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) -kirjassa ja onnistuneemmin kuin Vire (2018) -kirjassa. Oppikirjoissa Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) ja Vire (2018) sukupuolen moninaisuutta ei edes mainita.

Oppikirjojen sukupuolikäsitys ei johdonmukaisesti lisääntynyt enemmän sukupuolen moninaisuuden huomioonottavaksi mitä lähemmäs nykyhetkeä oppikirjoissa tultiin, toisaalta se ei johdonmukaisesti vähentynytäkään. Kaikissa analysoiduissa oppikirjoissa mainittiin sukupuolen fyysisyyden lisäksi sen psyykkisyys, sosiaalisuus tai kokemuksellisuus. Kirjat, joissa käsiteltiin vähiten sukupuolta ja sukupuolen moninaisuuden näkyminen oli heikointa, antoivat myös vähiten tietoa ja ymmärrystä biologisesta sukupuolesta, ja siitä ettei se määrittele ihmisen sukupuolta ja sukupuolikokemusta. Oppikirjat Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) ja Vire (2018) ei juurikaan käsitelleet sukupuolta ja niiden antamat tiedot sukupuolen moninaisuudesta jäivät hyvin puutteellisiksi. Näiden oppikirjojen sukupuolikäsitystä ei siis täydentänyt tieto ja ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta ja sen merkityksestä sukupuolelle. Sukupuolen moninaisuus otettiin parhaiten huomioon sukupuolikäsityksessä Lähde (2020) ja Terveiden portaat (2004) kirjoissa, ja heikoiten Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) ja Vire (2018) kirjoissa.

Sukupuolen moninaisuuden näkymisen tulkitseminen osoittautui haasteelliseksi tehtäväksi. Erityisen haastavaksi osoittautui tasapainoilu ja ylitulkintojen välttäminen sen suhteen, mikä

on heteronormatiivista kuvausta ja mikä sukupuolen moninaisuuden mukaista kuvausta. Tämän vuoksi pyrin analyysivaiheessa avaamaan ja perustelemaan tekemäni havainnot lukijalle mahdollisimman läpinäkyvästi. Kirjojen analyysissä auttoi huomattavasti kehittämäni määritelmä sukupuolen näkymisen tavoista oppimateriaalissa, joka on lähes käänteinen Lehtosen (2010, 87) määritelmälle heteronormatiivisuudesta. Määritelmäni mukaan sukupuolen moninaisuus voi näkyä oppimateriaalissa seuraavin tavoin:

1. Sukupuolen kirjoja tuodaan esille
2. Kaksijakoista sukupuolijärjestelmää ei yritetä vakiinnuttaa luonnollistamisen kautta ja/tai siihen suhtaudutaan kriittisesti
3. Eri sukupuolten edustajia esitetään monipuolisesti, ei pelkästään stereotyyppien kautta

Pidän tutkielman keinotekoista erontekoa heteronormatiivisuuden ja sukupuolen moninaisuuden välillä ongelmallisena, mutta tarpeellisenä analyysin näkökulmasta. Heteronormatiivisuutta ei tässä tutkielmassa laskettu sukupuolen moninaisuuden näkymiseksi, vaikka sukupuolen moninaisuuden voi katsoa pitävän sisällään myös heteronormatiivisuuden mukaiset kuvaukset ihmisistä. Heteronormatiivisuuden voidaan kuitenkin katsoa edustuvan erilaista asennoitumis- ja ajattelutapaa sukupuoleen kuin sukupuolen moninaisuuden, jolloin heteronormatiivisuuden voidaan olettaa vievän tilaa ja näkyvyyttä sukupuolen moninaisuudelta.

Neljästä analysoidusta oppikirjasta kolme oli tulkittavissa selkeän heteronormatiivisiksi niissä tarkasteltujen aihealueiden perusteella. Sukupuoliskeemateorian mukaisesti oppikirjoissa havaittu sukupuolen jaottelu kahteen sukupuoleen vaikutti tapahtuvan pääasiassa kyseenalaistamattomasti ja vaistomaisesti. Ainoastaan uusin analysoitu oppikirja, Lähde (2020), vaikutti olevan ei-heteronormatiivinen. Kyseinen oppikirja oli myös ainoa, jonka voidaan katsoa suhtautuvan kriittisesti kaksijakoiseen sukupuolijärjestelmään. Havaittu oppikirjojen heteronormatiivisuus ei ollut yllättävää ja havainto on yhteneväinen mm. Crawfordin, Saintis-Millerin ja Toddin (2024) tutkimuksen kanssa, jossa tutkimalla 1255 oppikirjaa löydettiin selvää kaavamaisuutta heteronormatiivisuudesta kielivien piirteiden esiintymisestä oppikirjoissa. Yllättävä löytö kirjojen analyysissä oli, että sukupuolen moninaisuus pystyi olemaan näkyvä aihe myös heteronormatiivisessa kirjassa. Tämä havaittiin Terveyden portaat (2004) kirjassa, jossa sukupuolen moninaisuutta käsiteltiin

näkyvästi, vaikka kirja oli tulkittava heteronormatiiviseksi. Löytö on huomionarvoinen, kun pyritään ymmärtämään sukupuolen moninaisuuden ja heteronormatiivisuuden suhdetta toisiinsa.

Tutkielmani ei ollut kiinnostunut määrällisistä aspekteista, mitä tulee sukupuolten kuvauksiin ja sukupuolen moninaisuuden näkyvyyteen oppikirjoissa, vaan mahdollisen ajallisen muutoksen havaitsemisesta. Kuten tuli ilmi, selvää ajallista muutosta sukupuolen moninaisuuden näkymisestä oppikirjoissa ei ollut havaittavissa samoin kuin ei myöskään oppikirjojen sukupuolikäsityksessä. Määrällisten aspektien huomioiminen aineiston analyysivaiheessa olisi voinut tarjota joitain lisätietoja liittyen sukupuolten kuvauksiin ja sukupuolen moninaisuuden näkymiseen aineistossa. Nämä määrälliset tiedot eivät kuitenkaan olisi muuttaneet saatuja tuloksia ja määrällisten havaintojen suhteuttaminen tutkittavaan ilmiöön olisi ollut hankalaa. Määrällisten havaintojen suhteuttaminen erityyppisiin oppikirjoihin olisi myös ollut työlästä, eikä se olisi tarjonnut olennaista tietoa tutkimuskysymysten näkökulmasta.

Oppikirjojen välillä oli suurta vaihtelua siinä, miten paljon niissä käsiteltiin sukupuolta ja sukupuolen moninaisuutta. Tätä vaihtelua ei vaikuttanut selittävän oppikirjojen painoaika, vaan loogisemmin se, ketkä oppikirjoja olivat olleet tekemässä. Jos samaa aihetta halutaan tutkia lisää, isompi oppikirjaotanta on välttämätön, jotta tämän tutkielman tutkimuskysymysten kaltaisiin ajallisiin kysymyksiin voitaisiin vastata varmemmin.

8 Pohdinta

Tässä luvussa pohdin tutkimuksen luotettavuutta ja eettisyyttä ja käyn läpi mahdollisia jatkotutkimusideoita, joita on lukuisia. Tuon myös esille luvun 6 analyysien pohjalta muutamia asioita, joiden koen olevan tärkeitä sukupuolen moninaisuuden käsittelyn kannalta. Näiden asioiden huomioiminen voi auttaa etenkin oppimateriaalien tekijöitä, mutta myös muiden materiaalien tekijöitä, käsittelemään sukupuolen moninaisuutta onnistuneesti. Lopuksi pohdin kuinka paljon oppikirjoilta tulisi vaatia ja vastaan miksi sukupuoleen moninaisuuden tulisi näkyä oppikirjoissa.

8.1 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys

Laadullisessa tutkimuksessa tutkija voi parantaa tutkimuksen luotettavuutta tunnistamalla ja tunnustamalla oman subjektiivisuutensa (Aaltio & Puusa, 2020, 179). Tutkijan tarkka selostus tutkimuksen toteuttamisen vaiheista voi myös parantaa laadullisen tutkimuksen luotettavuutta (Hirsjärvi, 2010, 231). Olen tutkielman aikana pyrkinyt parhaani mukaan avoimuuteen ja läpinäkyvyyteen, jotta lukija voisi ymmärtää miten olen erilaisten valintojen kautta päätenyt tutkielmassa saatuihin tuloksiin. Olen tuonut avoimesti esille tutkimusaiheen vaikean luonteen ja sen, että aihetta tutkiessani olen joutunut turvautumaan paljolti omaan harkintaani ja tulkintaani. Tiedostan, että oppikirja-analyysit näyttäisivät varmasti erilaisilta toisen tekeminä ja että omat tietoni, historiani ja asemani vaikuttavat siihen, miten olen analyysini sekä tutkielmani tehnyt. Koen kuitenkin tutkielmassa esitetyn määritelmän sukupuolen moninaisuuden tavoista näkyä oppimateriaalissa tarjoavan työkalun, jonka avulla myös muiden on mahdollista päästä samoihin tutkimustuloksiin kanssani. Kyseisen määritelmä antaa pohjaa tutkielman luotettavuudelle ja näen sen myös potentiaalisena työvälineenä jatkotutkimuksille.

Tutkimusaiheeni saattaa vaikuttaa aluksi sensitiiviseltä ja on totta, että tutkielmassa käsitellään tutkimuksellisesta näkökulmasta sensitiivisiä aiheita kuten sukupuoli-identiteettiä ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä. Sukupuolen moninaisuus on ymmärretty tässä tutkimuksessa kaikkia ihmisiä koskettavaksi asennoitumis- ja ajattelutavaksi sukupuoleen ja tästä näkökulmasta se ei ole yhtä sensitiivinen tutkimusaihe kuin esimerkiksi silloin, kun sukupuolen moninaisuus ymmärretään sukupuolivähemmistöille tyypillisenä ominaisuutena. Pidän hyvin epätodennäköisenä, että tavoilla, joilla sukupuolen moninaisuutta on lähestytty tässä tutkielmassa, aiheutettaisiin haittaa kenellekään.

Eurooppalaisen tutkimuseettisen ohjeistuksen mukaan hyvään tieteelliseen käytännön periaatteita ovat luotettavuus, rehellisyys, arvostus ja vastuunkanto (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2023, 11). Näiden periaatteiden noudattaminen kuuluu olennaisesti eettisesti kestävästä tutkimuksesta tekoon (Hirsjärvi, 2010, 23). Olen huomionnut nämä periaatteet tutkielman teon kaikissa vaiheissa tutkielman suunnittelusta sen raportointiin asti.

Tutkielmassa käytetyt aineistot ovat kaupallisia tuotteita, mutta ne ovat julkisesti saatavina kirjastoista. En siis ole joutunut pohtimaan oman toimintani vaikutusta aineistoihin, koska ne ovat minusta riippumattomina olleet olemassa jo ennen tutkielman aloittamista. Aineiston luonteen takia en ole myöskään joutunut suojelemaan kenenkään anonymiteettiä. Olen kuitenkin joutunut arvioimaan oman ajatteluni ja tulkintani merkitystä aineistoista tehtyihin analyysihin ja niistä saataviin tuloksiin. Tutkielmani vilpittömyyttä ja eettisyyttä on mahdollista arvioida huolellisesti tehtyjen selostusten ja perustelujen kautta.

8.2 Aiheen jatkotutkimus

Sukupuolen moninaisuuden näkyminen oppimateriaalissa on aiheena varsin hedelmällinen jatkotutkimukselle ja tämä johtuu aiheen vähäisestä tutkimisesta. Koskisen (2022) pro gradu - tutkielma on ainoa löytämäni suomalainen tutkimus, jossa oppikirjoja on tutkittu juuri sukupuolen moninaisuuden näkymisen näkökulmasta. Sukupuolen moninaisuuden näkyminen koulumaailmassa tarjoaa aiheena myös monia jatkotutkimusmahdollisuuksia. Karvonen, Tainio ja Routarinne (2017) esittävät, että suomalaisessa oppimateriaalitutkimuksessa on useampia aukkoja. Heidän esittämiensä tietoaukkojen täyttäminen tarjoaa useamman tavan, joilla sukupuolen moninaisuuden näkymistä koulumaailmassa voidaan lähteä jatkotutkimaan ilman, että keskitytään yksipuolisesti pelkkien oppi- ja työkirjojen tarkasteluun.

Tutkimukselle, jossa oppilaat, opiskelijat ja opettajat pääsevät itse aiheen ilmoilta ääneen olisi tarvetta.

Alakoulun ja toisen asteen oppimateriaalit tarjoavat paljon hyviä jatkotutkimuskohteita ja aihetta on järkevää tutkia myös muiden kuin terveystiedon oppikirjojen pohjalta. Erityisen mielekästä aiheen tutkiminen voisi olla yhteiskuntaopin ja katsomusaineiden oppikirjojen kohdalla, koska näiden oppiaineiden tavoitteet kannustavat avaramielisyyteen ja erilaisuuden hyväksymiseen (ks. Opetushallitus, 2016, 404–407, 411–414 ja 418–421). Aiheeseen liittyvää tutkimusta tarvittaisiin myös biologian oppikirjoista, jotta niiden välittämä tieto biologisesta sukupuolesta ja sen merkityksestä olisi tiedossa. Myös opinto-ohjauksen oppimateriaalien

tutkiminen sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta olisi todennäköisesti hyödyllistä ja kannattavaa. Mikäli samantapaista ajallista tutkimusta aiheesta halutaan tehdä, on varmempien tuloksien vuoksi syytä ottaa tarkasteluun isompi joukko oppikirjoja kuin tässä tutkielmassa on otettu.

Sukupuolen moninaisuuden näkymisen tutkimista voidaan myös laajentaa koulumaailman ulkopuolisten sisältöjen tutkimiseen. Kaikkia tulevia samaa aihetta käsitteleviä tutkimuksia koskee kuitenkin sama haaste kuin tätäkin tutkimusta eli heteronormatiivisuuden ja sukupuolen moninaisuuden välinen suhteen teoretisointi. On epäselvää, pitääkö heteronormatiivisuus asettaa vastakkaiseksi sukupuolen moninaisuudelle, koska nämä voivat kuitenkin olla yhtä aikaa läsnä samassa aineistossa. Sukupuolen moninaisuuden mukainen asennoitumis- ja ajattelutapa sukupuoleen myös kattaa heteronormatiiviseksi määriteltävät kuvaukset ihmisistä. Mitään pitävää tai varmaa jaottelua siihen, mikä erottaa heteronormatiivisen kuvauksen sukupuolen moninaisuuden mukaisesta kuvauksesta ei toistaiseksi ole. Tämän vuoksi jää tulkinnanvaraiseksi miten paljon heteronormatiivisuus tai sukupuolen moninaisuus näkyy aineistossa ja tutkija joutuu tasapainoilemaan sen suhteen mitä pidetään jommankumman asennoitumis- ja ajattelutavan mukaisena representaationa.

8.3 Oppikirja-analyysien anti oppimateriaalien tekijöille

Tehtyjen oppikirja-analyysien pohjalta vaikuttaa, että sukupuoli-aiheen niukka käsittely tai sen laiminlyönti heikentää sukupuolen moninaisuuden näkyvyyttä. Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) oli malliesimerkki oppikirjasta, jossa niukka käsittely ei tuota laiminlyöntiä parempaa tulosta. Kyseisessä oppikirjassa mainitaan sukupuolen fyysisyys (sex) ja sosiaalisuus (gender) ohimennen, mutta sex/gender-näkemyksen mukaista käsitystä sukupuolesta ei tuoda selkeästi ilmi. Sex/gender-näkemyks sukpuolesta on tärkeä osa sukupuolen moninaisuutta, koska se pitää sisällään käsityksen, ettei sukupuoli määrity vain ihmisen biologisen sukupuolen ja fyysisten ominaisuuksien perusteella.

Analyysissa huomasin, että nuorten keksityt tarinat oppikirjoissa lisäsivät poikkeuksetta niiden heteronormatiivisuutta. Nuorten tarinat liittyivät aihealueilla usein seksiin ja seurusteluun ja lähes poikkeuksetta tarinan kertojan pystyi päättelevän olevan hetero, tosinään stereotyyppinen sukupuolensa edustaja. Nuorten keksityt tarinat oppikirjoissa eivät kuitenkaan ole huono idea, koska ne varmasti kiinnostavat joitain lukijoita. On kuitenkin syytä miettiä, voisiko nuorten keksityillä tarinoilla saavuttaa kirjoissa enemmän kuin

sukupuolistereotyypisiä kuvauksia tytöistä ja pojista. Nuorten keksityillä tarinoilla voidaan varmasti lähestyä myös seksuaalisen ja sukupuolen moninaisuuden teemoja.

Kuvituksella, jossa esiintyy monenlaisia ihmisiä tai hahmoja, voidaan lisätä sukupuolen moninaisuuden näkymistä ja vähentää esimerkiksi heteronormatiivisuuteen liittyviä sukupuolistereotyyppioita. Androgyynisiä hahmoja ja ihmisiä näkyi vähän kaikissa oppikirjoissa, poikkeuksena Kasvun ja kehityksen syke 8 (2008) jossa androgyynisiä hahmoja ei ollut, mutta androgyynisten hahmojen näkymistä kirjassa ei voi pitää analyysien pohjalta riittävänä näkyvyytenä sukupuolen moninaisuudelle. Tästä esimerkkinä toimii Vire (2018) -oppikirja, jossa sukupuolen moninaisuus ei ollut näkyvä aihe, mutta jonka kuvituksessa oli androgyynisiä hahmoja. Kuvitusta ei analyysien pohjalta voida pitää riittävänä välineenä tuomaan esille sukupuolen moninaisuutta, vaan vasta kirjoitettua tietoa aiheesta tuo aiheen kunnolla näkyväksi.

Huolestuttava havainto oppikirja-analyysissa oli, miten sukupuolen moninaisuus saatettiin lähes huomaamatta yhdistää poikkeavaan ulkonäköön (ks. kuvitusanalyysi Lähde, 2020) tai epämiellyttävään sisäiseen poikkeavuuteen (ks. analyysi Vire, 2018). Oppimateriaalin tekijöiden tulisikin käyttää reilusti harkintaa ja tarkkuutta siinä, miten sukupuolen moninaisuudesta kerrotaan oppikirjassa ja miten sitä kuvataan. Sukupuolen moninaisuuden käsittely seksuaalirikosten tai seksuaalisten kohdehäiriöiden vieressä ei anna sukupuolen moninaisuudesta sopivaa tai paikkansa pitävää vaikutelmaa. Ei ole myöskään tosiasiallista yhdistää sukupuolen moninaisuutta poikkeavaan ulkonäköön, sillä sukupuolivähemmistöön kuulumisen ei suoraan vaikuta ihmisen ulkonäköön.

8.4 Lopuksi

Kuinka paljon oppikirjoilta voidaan perustellusti vaatia? Tämä kysymys jäi vaivaamaan mieltä eritoten siitä syystä, että sukupuolen moninaisuuden näkymisen kannalta edistyneimmissä oppikirjoissa oli vielä paljon kehittämisen varaa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt jäivät ilman kuuluvaa ääntä kaikissa oppikirjoissa, koska yhdessäkään oppikirjassa he eivät olleet tarinankertojan roolissa. Terveystiedon kirjoissa myös vammaiset ja sairaat ihmiset jäävät vähemmälle näkyvyydelle, etenkin kuvituksessa, jossa kuvataan lähinnä terveitä, liikuntakykyisiä ja hyväntuulisia ihmisiä. Onko kuitenkaan perusteltua vaatia näiden asioiden huomioimista näkyvyydellä oppikirjoissa, kun oppikirjat eivät vastaa kenenkään kaikesta tiedonsaannista? Sukupuolen moninaisuudesta puhutaan koulumaailman

ulkopuolella eivätkä oppilaat ole oppikirjojen varassa sen suhteen, kuinka paljon tietoa he saavat sukupuolen moninaisuudesta. POPS 2014 (Opetushallitus, 2016, 18) edellyttää perusopetuksen lisäävän tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta, jolloin on toki perusteltua odottaa, että oppikirjat ovat yhteneväisiä tämän tavoitteen kanssa. On kuitenkin vaikeaa jättää huomioimatta tarvetta tutkimukselle, jossa nuoret itse pääsisivät ääneen sukupuolen moninaisuudesta. Tämänkaltaisen tutkimus voisi tuoda perspektiiviä siihen, kuinka paljon oppikirjoilta tulisi vaatia. Pelkkään oppikirjamateriaaliin keskittymällä ei ole mahdollista saada tietää kuinka paljon nuoret tietävät sukupuolen moninaisuudesta, miten he ymmärtävät sen, miten he ovat oppineet siitä ja mitä he ajattelevat siitä.

Minkä vuoksi sitten nimenomaan sukupuolen moninaisuuden tulisi näkyä oppikirjoissa? Baltes-Löhr (2018b, 315–316) nostaa esille tärkeän kysymyksen siitä, että eikö sukupuolen vähempi huomiointi (eng. dedramatization of gender) auttaisi niin sukupuolivähemmistöihin kuin sukupuolienemmistöihinkin kuuluvia lapsia? Hänen mukaansa sukupuolen vähemmällä huomioinnilla ja sen moninaisemmalla ymmärryksellä säästettäisiin energiaa, joka kuluu sukupuoleen liittyvien konfliktien käymiseen ja käsittelyyn ja siihen, että yritetään olla ”oikeanlaisia” naisia/tyttöjä/poikia/miehiä. Näitä ”oikeanlaisia” sukupuolimalleja ylläpitävät sukupuolinormit ja -stereotypiat, jotka korostavat sukupuolta ja sen merkitystä. Tässä tutkimuksessa sukupuolinormit- ja stereotypiat asetettiin sukupuolen moninaisuuden näkymistä heikentäviksi tekijöiksi. Tämä valinta perustui siihen, että tällaiset normit ja stereotypiat kannustavat tietyn sukupuolen omaksumiseen tietynlaisen kehon perusteella ja ne ovat täten sukupuolen moninaisuuden käsityksen vastaisia. Juuri sukupuolinormeista ja -stereotypioista luopuminen on se, miten sukupuolen moninaisuuden näkyminen voi hyödyttää kaikkia sukupuolesta riippumatta. Rikkomalla ja hajottamalla sukupuolinormeja- ja stereotypioita annetaan kaikille tilaa moninaisempaan sukupuolen ilmaisuun. Tästä hyötyvät niin sukupuolienemmistöt ja -vähemmistöt, kun jokaisen on helpompi olla sellainen kuin on. Tämän vuoksi sukupuolen moninaisuuden mukaisen asennoitumis- ja ajattelutavan sukupuoleen tulisi näkyä oppikirjoissa.

Lähteet

Aira, T., Tuominiemi, A.-M., & Kannas, L. 2009. Terveystiedon opetuksen ja tutkimuksen lähtökohtia. Teoksessa Kannas, L., Peltonen, H. & Aira, T. (toim.), *Kokemuksia ja näkemyksiä terveystiedon opetuksesta yläkoulussa: Terveystiedon kehittämistutkimus osa 1*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Aaltio, I. & Puusa, A. (2020). Mitä laadullisen tutkimuksen arvioinnissa tulisi ottaa huomioon? Teoksessa Puusa, A. & Juuti, P. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*, s.177–188. Helsinki: Gaudeamus.

American Psychological Association. (2015). *Key Terms and Concepts in Understanding Gender Diversity and Sexual Orientation Among Students*. American Psychological Association: Divisions 16 and 44: Informational Guide. <https://www.apa.org/pi/lgbt/programs/safe-supportive/lgbt/key-terms.pdf>

Baltes-Löhr, C. (2018a). Always Gender – Always Different: An Attempt at a Definition. Teoksessa Schneider, E., Baltes-Löhr, C., Müller, M. & Volkens, S. (toim.), *Normed children: effects of gender and sex related normativity on childhood and adolescence* (1. painos), s. 17–38. Germany, Bielefeld: transcript Verlag.

Baltes-Löhr, C. (2018b). Educational Activities: From Binary to Gender-Plural Approaches. Teoksessa Schneider, E., Baltes-Löhr, C., Müller, M. & Volkens, S. (toim.), *Normed children: effects of gender and sex related normativity on childhood and adolescence* (1. painos), s. 313–338. Germany, Bielefeld: transcript Verlag.

Bell, D. (2009). Heteronormativity. Teoksessa Kitchin, R., & Thrift, N. (toim.), *International Encyclopaedia of Human Geography*, p.115–119. London: Elsevier.

Brunila, K. (2009). Hivutuksia, hanttiin pistämissiä ja muita diskurssitaituruuksia: Toimijuus sukupuolten välistä tasa-arvoa koskevassa tasa-arvotyössä. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J., (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*, s. 71–98. Tampere: Vastapaino.

Burr, V. (2015). *Social constructionism* (3. painos). London: Routledge.

Butler, R. (2014). Motivation in Educational Contexts: Does Gender Matter? Teoksessa Liben, L. S. & Bigler, R. S. (toim.), *The Role of Gender in Educational Contexts and Outcomes*. San Diego, California: Academic Press.

- Chesir-Teran, D. (2003). Conceptualizing and Assessing Heterosexism in High Schools: A Setting-Level Approach. *American Journal of Community Psychology*, 31(3–4), 267–279.
- Crawford, L., Saintis-Miller, C. & Todd, R. (2024). *Sexist Textbooks*. CGD Working Paper 678. Washington, DC: Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/sexist-textbooks>
- Eccles, J. S. & Roeser, R. W. (2011). School and community influences on human development. Teoksessa M. H. Bornstein & M. E. Lamb (toim.), *Developmental science: An advanced textbook*, s. 571–643. Psychology Press.
- Eduskunta. (2001). *Hallituksen esitys laeiksi perusopetuslain 11 §:n, lukiolain 7 §:n ja ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 12 ja 17 §:n muuttamisesta*. Eduskunta: Eduskunnan vastaus, 36/2001. Helsinki: Eduskunta.
- Furlong, A. & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: new perspectives* (2. painos). Maidenhead: Open University Press.
- Haatanen, M. (2017). *Seksuaalisuus, sukupuoli ja ehkäisy seksuaalikasvatuksessa: Yläkoulun terveystieto ja ei-heteroseksuaaliset nuoret* [pro gradu -tutkielma]. Tampereen yliopisto: Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/100714>
- Hirsjärvi, S. (2010). Tieteelliselle tutkimukselle asetetut vaatimukset. Teoksessa Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (toim.), *Tutki ja kirjoita*, s. 18–27. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy.
- Hirsjärvi, S. (2010). Tutkimuksen reliiäabelius ja validius. Teoksessa Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (toim.), *Tutki ja kirjoita*, s. 231–233. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy.
- Honkasalo, V. (2013). Se suuri ero - Kulttuuri ja seksuaalisuus terveystiedon oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus*, 1/2013, s. 6–22.
- Jaskari, O & Keski-Rahkonen, A. (2021). Vähemmistöstressi uhkana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen terveydelle. *Duodecim*, 137(17), s. 1781-1788.
- Jokela, S., Luopa, P., Hyvärinen, A., Ruuska, T., Martelin, T. & Klemetti, R. (2020). *Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019*. Terveyden ja hyvinvoinninlaitos laitos, Työpaperi, 38/2020.

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2016). *Diskurssianalyysi: teorit, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.

Jurva, R. (2012). *Heteroseksuaalisuus terveystiedon oppimateriaaleissa tyttönäkökulmasta tarkasteltuna* [pro gradu -tutkielma]. Tampereen yliopisto: Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/83511>

Karkazis, K. (2008). *Fixing sex: intersex, medical authority, and lived experience*. Durham: Duke University Press.

Karvonen, U., Tainio, L. & Routarinne, S. (2017). Oppia kirjoista. Systemaattinen katsaus suomalaisten perusopetuksen oppimateriaalien tutkimukseen. *Kasvatus & Aika*, 11(4), s. 39–57. Luettu 24.9.2024 osoitteesta: <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68764>

Knuuttila, T., & Lehtinen, A. P. (2010). Johdanto: Representaatio – tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi. Teoksessa Knuuttila, T., & Lehtinen, A. P. (toim.), *Representaatio : tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi*. Helsinki: Gaudeamus.

Komonen, A. (2020). Biologinen sukupuoli. *Tieteessä tapahtuu*, 1/2020, s. 47–50.

Koskinen, S. (2022). *The representation of gender diversity in English and Swedish language textbooks in Finland* [pro gradu-tutkielma]. Jyväskylän yliopisto: Kieli- ja viestintätieteiden laitos. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/83559>

Kähkönen, L. & Wickman, J. (2013). Sukupuolen moninaisuus ja queer-näkökulmat, I–X. *SQS – Suomen queer-tutkimuksen seuran lehti*, 7(1–2). Haettu osoitteesta: <https://journal.fi/sqs/article/view/50793>

Lahelma, E. (2009). Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J., (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*, s. 136–156. Tampere: Vastapaino.

Laiho, A. (2013). Sukupuolten tasa-arvo koulutuspoliittisena tavoitteena ja käsitteenä – erityistarkastelussa 2000-luvun politiikkadokumentit. *Kasvatus & Aika*, (4)2013, s. 27–44.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. 8.8.1986/609.

Lehtonen, J. (2021). Jäin viivan alle - Homoseksuaalisuuden sairausleima opetuksessa ja koulumuistoissa. *SQS: Suomen queer-tutkimuksen seuran lehti*, 1-2/2021, s. 70-79.

Lehtonen, J. (2010). "Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi" – heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S. & Suortamo, M. (toim.), *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Lehtonen, J. (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Helsinki: Yliopistopaino.

Lähdesmäki, T., Hurme, P., Koskimaa, R., Mikkola, L. & Himberg, T. (23.04.2015). *Sosiaalinen konstruktioismi*. Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta, Menetelmäpolkuja humanisteille - sivusto. Luettu 28.11.2023 osoitteesta:

<https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmäpolkuja/menetelmäpolku/tieteenfilosofiset-suuntaukset/sosiaalinen-konstruktioismi>

Michalak, K. (3.10.2019). Schema. *Encyclopedia Britannica*. Haettu 12.1.2024 osoitteesta: <https://www.britannica.com/science/schema-cognition>

Nissinen, J. (2011). Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen. Teoksessa Tuovinen, L., Ståhlström, O., Nissinen, J. & Hentilä, J. (toim.), *Saanko olla totta? : sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Nummi, J. (2022). Sukupuolistunut seksuaalikasvatus – Tarkastelussa seksuaalista häirintää kuvaavat video-oppimateriaalit. *Sukupuolentutkimus-Genusforskning*, 35(2022), s. 49–54.

Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (2009). Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa – Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J., (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*, s. 13–38. Tampere: Vastapaino.

Opetushallitus. (16.09.2021). *OECD-vertailu: Sosioekonominen tausta vaikuttaa yhä voimakkaasti koulutusvalintoihin – alueelliset vaihtelut Suomessa pieniä*. Haettu 24.11.2023 osoitteesta: <https://www.oph.fi/fi/uutiset/2021/oecd-vertailu-sosioekonominen-tausta-vaikuttaa-yha-voimakkaasti-koulutusvalintoihin>

Opetushallitus. (2004). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Opetushallitus. (2016). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Next Print Oy.

Opetushallitus. (ei pvm.). *Sukupuolinen opetus ja ohjaus*. Haettu 10.1.2024 osoitteesta:

<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/sukupuolittietoinen-opetus-ja-ohjaus>

Opetushallitus. (2011). *Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa*. Opetushallitus: Muistiot 2011:1.

Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2010). *Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti*. Helsinki:

Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä, 2010:18.

<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/75541>

Palmu, T. (2003). *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä: Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla* [väitöskirja]. Helsingin yliopisto: Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia, 189.

Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2019). *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.

Puusa, A. & Julkunen, S. (2020). Uskottavuuden arviointi laadullisessa tutkimuksessa. Teoksessa

Puusa, A. & Juuti, P. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*, s. 189–201.

Helsinki: Gaudeamus.

Puusa, A. & Juuti, P. (2020). Laadullisen tutkimuksen tieteenfilosofinen tausta. Teoksessa Puusa, A.

& Juuti, P. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*, s. 25–40. Helsinki:

Gaudeamus.

Pälli, P. & Lillqvist, E. (2020). Diskurssianalyysi. Teoksessa Luodonpää-Manni, M., Hamunen, M.,

Konstenius, R., Miestamo, M., Nikanne, U. & Sinnemäki, K.(toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä II*,

s. 374–411. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pöntinen, R. (2019). *Sosiaalisesti kontrolloitu, yksilöllisesti valikoitu: Nuoren seksuaalisuudesta*

tuotettavat eronteot ja puhettavat terveystiedon oppikirjojen seksuaalikasvatuksen oppimateriaaleissa

[pro gradu -tutkielma]. Tampereen yliopisto: Kasvatustieteiden tiedekunta.

Pöysä, S. & Kupiainen, S. (2018). *Tytöt ja pojat koulussa – Miten selittää poikien heikko*

suoriutuminen. Valtioneuvosto: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 36/2018.

<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/160787>

Pöysä, S. & Pesu, L. (2018). Opettajien kokemukset tyttöjen ja poikien välisen tasa-arvon

toteutumisesta kouluissa. Julkaisussa Pöysä, S & Kupiainen, S (toim.), *Tytöt ja pojat koulussa – Miten*

selittää poikien heikko suoriutuminen. Valtioneuvosto: Valtioneuvoston selvitys- ja julkaisusarja

36/2018. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/160787>

- Rossi, L.-M. (2010). Esityksiä, edustamista ja eroja: Representaatio on politiikkaa. Teoksessa Knuuttila, T., & Lehtinen, A. P. (toim.), *Representaatio: tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi*, s. 261–275. Helsinki: Gaudeamus.
- Rossi, L.-M. (2015). *Muuttuva sukupuoli: Seksuaalisuuden, luokan ja värin politiikkaa*. Gaudeamus.
- Rossi, L.-M. (2012). Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Teoksessa Juvonen, T., Rossi, L.-M., Saresma, T (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- Russell, S., Kostroski, O., McGuire, J. K., Laub, C. & Manke, E. (2006). *LGBT Issues in the Curriculum Promotes School Safety*. San Francisco, CA: California Safe Schools Coalition: California Safe Schools Coalition Research Brief No. 4. Haettu 24.4.2024 osoitteesta: <http://www.casafeschools.org/lgbt-issues-in-the-curriculum-promotes-school-safety/>
- Saarelma, O. (1996). *Laadullinen tutkimus - apu ilmiöiden ymmärtämiseen*. Haettu 17.1.2024 osoitteesta: <https://www.duodecimlehti.fi/duo60001>
- Sajaniemi, N. (2016). Terveystieteet – hyvinvoinnin tiede. Teoksessa Juuti, K. (toim.), *Ympäristöoppia opettamaan*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salmela-Aro, K. (2017). Maahanmuuttajien kouluhyvinvointi. Teoksessa Savolainen, H., Vilkkö, R. & Vähäkylä, L. (toim.), *Oppimisen tulevaisuus*, s. 93–105. Helsinki: Gaudeamus.
- Seta Ry. (ei pvm.). *Sukupuolen moninaisuus*. Luettu 7.11.2023 osoitteesta: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>
- Siltaoja, M. & Sorsa, V. (2020). Diskurssianalyysi johtamis- ja organisaatiotutkimuksessa. Teoksessa Puusa, A. & Juuti, P. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*, s. 228–248. Helsinki: Gaudeamus.
- Sinokki, J. (2017). Rasismin määritelmä. Teoksessa Sinokki, J. (toim.), *Rasismi ja filosofia*, s. 271–288. <https://eetos.files.wordpress.com/2017/01/9789527385067-rasismi-ja-filosofia.pdf>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2015). *Tasa-arvolaki, syrjintä ja sukupuolen moninaisuus*. Sosiaali- ja terveysministeriö: sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä. Helsinki: Edita Prima. Luettu 24.11.2023 osoitteesta: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74463/Syrjinta_netti.pdf
- Sukupuolen osaamiskeskus. (ei pvm.). *Sukupuolen moninaisuus*. Haettu 10.1.2024 osoitteesta: <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/>
- Suoninen, E. (ei pvm.). Diskurssianalyysi. Teoksessa Vuori, J. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. Haettu 22.1.2024

osoitteesta: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/teoreettis-metodologiset-viitekehukset/diskurssianalyysi/>

Suutela, M., Miettinen, P. J., Kosola, S., Rahkonen, O., Varimo, T., Tarkkanen, A., Hero, M., & Raivio, T. (2022). Timing of puberty and school performance: A population-based study. *Frontiers in Endocrinology*, 13.

Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. (ei pvm.). *Tasa-arvosanasto*. Haettu 19.1.2024 osoitteesta: <https://thl.fi/aiheet/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/tasa-arvosanasto>

Tilastokeskus. (2021a). *Koulutus*. Helsinki: Tilastokeskus. Haettu 24.11.2023 osoitteesta: <https://www.stat.fi/tup/tasaarvo/koulutus>

Tilastokeskus. (2021b). *Väestön koulutusrakenne* [verkkójulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus. Haettu 24.11.2023 osoitteesta: https://www.stat.fi/til/vkour/2020/vkour_2020_2021-11-03_tie_001_fi.html

Trasek ry. (ei pvm.). *Käsitteitä*. Luettu 15.5.2024 osoitteesta: <https://trasek.fi/perustietoa/kasitteita/>

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2023). *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 2/2023. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.

Vilka, H. (2010). *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Wilkinson, L. & Pearson, J. (2009). School culture and the well-being of same-sex-attracted youth. *Gender & Society*, 23(4), 542–568.